

FELSEFE DÜNYASI

2016/KIŞ/ WINTER Sayı/Issue: 64

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve Hakemli Bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Yard. Doç. Dr.) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Editör / Editor

Prof. Dr. Celal TÜNER

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet İNAM (ODTÜ)

Prof. Dr. Celal TÜNER (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Yard. Doç. Dr. Necmettin Pehlivan (Ankara Üniversitesi)

Yard. Doç. Dr. M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/ULAKBİM tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/ULAKBİM since 2004.

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122

Kızılay - Çankaya / ANKARA

PK 21 Yenışehir/Ankara • Tel & Fax: 0 312 231 54 40

www.tufed.org.tr

Fiyatı / Price: 35 ₺ (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı / Design and Printed by.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Alinteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11

Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

Basım Tarihi : Aralık 2016, 750 Adet

Zihin-Beden Ayrımına Dayanan Duygu Felsefelerinden Olası Bir Çıkış Yolu Olarak Bedenlenmiş-Enaktif Duygu Anlayışı

MAKALE GELİŞ TARİHİ : 30.10.2016 / YAYINA KABUL TARİHİ: 28.11.2016

Ayşe Uslu ÖZER*

Akıl ve duygu ikiliğinin, felsefe tarihinde Platon'a kadar izi sürülebilir. Platon'un *Phaidros*¹ diyalogunda geçen savaş arabası alegorisinde, arabanın sürücüsü konumundaki akıl, ayrı yönlere gitmekte ısrar eden iki ayrı kanatlı at temsilindeki duygu ve arzuları, dizginlemeye ve hakikate doğru yönlendirmeye çalışır. Yargı üretici akıl ve hakikat adına yargılar tarafından yönlendirilmesi gereken duygu böylece birbirinden ayrılır. Bu ayırım, temelinde akıl ve duygunun ayrı yetilere tekabül ettiğini öne sürmektedir. Akıl ve duygu ayrı yetilere tekabül ederler iddiasının içinde, duygudan ziyade akıl yoluyla soyut düşünce ve kuramlaştırma, karmaşık bilişsel işleyişte merkezi rol oynar varsayımının barındığı iddia edilebilir. Bu bağlamda, karar verme ya da organizmaların hayatta kalmalarına yarayacak anlamlı edimleri oluşturmaları konusunda, merkezi sinir sistemi ve gelişmiş bir beyne sahip olan insanın daha karmaşık bilgi yığınlarını değerlendirmeden geçirme, yorumlama ve anlamlı tepkiler üretme konusunda insan-olmayan canlılar içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu düşünülür. Öyle ki, insan rasyonel olmayan itkileri kolaylıkla bertaraf edecek bir düşünme kapasitesine sahiptir. Felsefe tarihi boyunca, duygu konusunda ileri sürülen farklı görüşlerin içinde duyguları tamamen akıl tarafından dizginlenmesi gereken bedensel hisler olarak kavramsallaştıran görüşler yanında, duyguların bizi çevreleyen dünya hakkında yeterli ya da

* ODTÜ, Felsefe Bölümü, Doktora Öğrencisi

1 Plato, *Phaidros* (246a-254e)

yetersiz yargılar üretmek olduğunu söyleyen görüşler de ortaya çıkmıştır. Bu ikincisine göre, çektiğimiz acının kaynağı hakkında belli bir yargıya varmadan önce acıyı hissetmenin bir manası olmayacaktır ya da bu yargı olmaksızın zaten acı ortaya çıkmayacaktır. Böylece yargılama süreci ve sonrasında çekilen acının hissedilmesi birbirinden ayrılır. Hisler duygu sürecinin bir sonucu, duyguların nedeni ise verilen yargı olacaktır. Bu şemada hisler ya da duygusal fenomenal deneyim, duyguyu meydana getiren ana unsur olmaksızın, sürecin bir yan ürünü olarak duygu oluşumunda zorunlu ve/veya yeterli neden olarak sayılmazlar. Duygu konusunda tarih boyunca ortaya atılmış görüşlerin iki ana izleği olduğu söylenebilir; duygularını bedensel hisleri ön plana alarak değerlendirme ya da duygu oluşumunda yargılamanın hissetmeden ziyade daha büyük bir rol oynadığını düşünme. Her ne kadar, bazı düşünürler için, örneğin Aristoteles² felsefesinde aklın duygusal eğilimlerden etkilenebilirliğinin kabul edilmesi gibi, yargı üretme yetisi ve hisler birbiriyle temas içine girebilseler de, bu temas onların ontolojik ayrılıklarının önüne geçemez. Bu ayrılığın ontolojik zemininin temelde zihin-beden ayrımına dayandığı iddia edilebilir. Duyguların öznel deneyimi sayesinde oluşan duyumsama bedene atfedilirken, anlamlı edimleri meydana getirecek olan yargılama süreci aklın işlevine bırakılmıştır. Duyguları dünya hakkında yargı üretmek olarak gören görüşler, duyguları bilişsel süreçlere tabi kılarken, yargılama sürecinden bağımsız işleyen bedensel duyumu ikinci plana itmiştir. Diğer yandan, duyguların salt hisler ya da bedensel hislerin algılanması olarak kabul eden görüşler için de yine, yargılayıcı aklın ve bedensel duyumun birbirinden ayrılmış olduğu söylenebilir.

Duyguların dünya hakkında yargı üretmek olduğunu söyleyen “bilişselci kuramlar”, duyguları bir içeriğe sahip belli türde bilişsel değerlendirme yargıları olarak görürler³. Duyguların içeriği, değerlendirmeye tabi tutulan durum ya da olay dış dünya *hakkındadır*. Bilişselci görüşler,

2 Aristoteles, *Rhetoric* 1378a; *Nicomachean Ethics* 1105b.

3 R. C. Solomon, *The passions*, New York, NY: Doubleday, (1976); M. C. Nussbaum, *Upheavals of thought: The intelligence of the emotions*. Cambridge, MA: Cambridge University Press, (2001); M. C. Nussbaum, *Emotions as judgements of value and importance*. R. C. Solomon (Ed.), *Thinking about feeling: Contemporary philosophers on emotions* içinde. New York: Oxford University Press, (2004), ss. 183–199.

duyguların dış dünya hakkında bir içeriğe sahip olduğunu öne sürerek, dış dünyaya verdiğimiz tepkilerin anlamlı oluşunu, bilişsel bir sürecin ürünü olarak duyguların “yönelimselliğiyle” açıklamak isterler. Bilişselci duygu felsefelerinin bilişselden kasıtları, duyguların en azından belli türden yönelimsel durumlara tekabül ettiğini söylemektir⁴. Dünyayla olan duygusal ilişkimiz bilişsel bir değerlendirme sürecinin sonucunda kurulur ve duygular bu anlamda dış dünya hakkında fikre varmanın ve buna göre anlamlı tepkiler üretmenin bir yoludur. Bu görüşler açısından, duyguların bilişsel aktivite değil de bedensel hisler tarafından üretilmiş olması, onların nasıl yönelimsel ve dolayısıyla anlamlı içeriğe sahip olduğunu açıklamayı zorlaştırır. Bu anlamda bilişsel görüşler, ellerinde yalnızca dış dünyanın etkilerine pasif biçimde açık bir bedendeki değişimlerin hissedilmesi olarak duyguları tanımlayan “somatik his kuramlarına” göre duyguların anlamlılığını açıklamak konusunda daha avantajlı görünür. Somatik his kuramlarının ise, bilişselci görüşler karşısındaki avantajının, bilişselcilerin açıklamakta zorlandıkları ya da görmezden geldikleri duygu sürecinin aslında önemli bir parçası olan hissetmenin ve bedenin duygu oluşumundaki rolünün önemini açıklayabilmeleridir. Buna göre, duyguları bilişselcilığe vurarak bedenlenmemiş ve bedensel süreçlerden yalıtık, soyut biçimde açıklamak kolaycılıktır. Duygular yalnızca beyin içi bir değerlendirme sürecinin ürünü olabilir mi? Her ne kadar somatik his kuramları, bedenin dış dünyayla duygulanımlar aracılığıyla girdiği ilişkiyi, e.g. korkunun beden üzerindeki etkilerini, her hangi bir aracı sürece gerek kalmadan, olduğu gibi anlayabilmenin yolunu açsa da, yine de bu ilişkinin nasıl olup da dünyaya karşı seçici davranarak yönelimsel olabileceğini ve böylece anlamlı hale geldiğini açıklamakta zorluk çekerler. Duyguların oluşumu bilişsel bir değerlendirme süreci gerektirmiyorsa, duyguların yönelimsel nesnelere ulaşabilmesi ne anlama gelir sorusu bu görüş için muğlak kalmaktadır. Denilebilir ki, her iki görüş de bilişsellik ya da akıl ve duygu arasında bir ayrım yaptığından dolayı, duygu oluşumu mekanizmasını bütünlüğüyle açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Akla vurgu yapıldığında duyumsallık

4 Ratcliffe, M. *Feelings of being: Phenomenology, psychiatry and the sense of reality*. Oxford, UK: Oxford University Press. (2008). s.20.

açıklanamadan kalmakta, bedensel hislere vurgu yapıldığında da yönelimselliğin ve duyguların en nihayetinde nasıl anlamlı olabildiğinin hesabı verilememektedir.

Bu çalışmanın amacı, duygu felsefesindeki bu iki ana izleğin temel probleminin nihayetinde zihin-beden ayrımına dayalı akıl-duygu ayrımı olduğunu iddia etmek ve duygu oluşumunun bütünsel bir açıklamasını yapabilmenin yolunun ancak bu ayrımları ortadan kaldırmak olduğunu iddia etmektir. Buna göre, bu ayrımların ortaya çıkardığı problemleri aşabilmenin yolu, zihin-beden ayrımını ortadan kaldırarak, duygu oluşum süreçlerinin bilişsel süreçle ayırt edilemez biçimde iç içe geliştiğini ve aralarında bir boşluk olmadığını iddia eden ve bedensel olarak duygulanmanın bir anlam üretim süreci olduğunu öne süren “bedenlenmiş-enaktif biliş ve duygu görüşünden” geçebilir. Bu amaçla, ilk olarak bilişselci duygu kuramları ve somatik his duygu kuramlarının problemleri üzerinde durulacak ve ikinci olarak da, bedenlenmiş-enaktif biliş ve duygu görüşünün bu problemleri çözmeye potansiyeli tartışılacaktır.

Bilişselci Duygu Yaklaşımları

İnsan ruhunun hem rasyonel hem de irrasyonel boyutu olduğunu düşünen Platon’un aksine, Stoik zihin felsefesi zihnin irrasyonel yetileri olduğu fikrine karşı çıkmıştır. Stoiklere göre zihinsel çatışmalar, hatalı düşünme süreçlerine ya da yanlış kanılara dayanan duygulardan doğar⁵. Dolayısıyla, duyguların kaynağı, tıpkı dilsel hatalarda olduğu gibi, akıl yetisinin yanılmalara düşmesidir. Bu bakış açısıyla bakıldığında, örneğin korku gibi duygular yanlış değer yargılarına dayandırılarak açıklanabilir. Duygulara bir takım fiziksel duyular eşlik ediyor olsa da, nihayetinde duyguları üreten asıl kaynak akıl yetisidir ve bedendeki fiziksel değişimler ikincildir. Çağdaş bilişselci duygu kuramları, Stoiklerin duyguları “yargılar” olarak gören bakış açılarını paylaşırlar. Bilişsel duygu kuramları, bilişsel olmayan duygu kuramlarından hisleri nasıl konumlandıklarına göre farklılaşırlar; bilişselci olmayan kuramlar hissetme sürecini, bilinçli bilişsel süreçten önce ve bazılarına göreyse bilincin beden üzerine dönüp düşünmesinden tamamıyla bağımsız olarak konumlandırırken, bilişselci

5 Sedley, David. “Chrysippus on psychophysical causality”, in Brunshwig and Nussbaum (1993). ss.313-31.

kuramlar duyguları, değer yargıları ya da inanç, düşünce gibi önermesel durumlarla nitelenen bilgi işleme sürecinin bir sonucu olarak görürler ve böylece hisleri duygunun zorunlu koşulu olarak kabul etmezler. “Bir duyguya hiç bir şey hissetmeden de sahip olunabilir, ve aynı zamanda herhangi bir duyguya sahip olunmadan da bir şeyler (duygusallığın tüm belirtilerini kapsayarak, e.g. nabız atışı, cildin kızarması) hissedilebilir.”⁶ Bilişselci görüş için ne türden bir duygunun deneyimleneceği değerlendirme yargıları tarafından belirlenir. Martha Nussbaum’a göre, bu değerlendirme süreci bir inanç kümesi temelinde gerçekleşir; “bu şey bana, bir şeye ya da bana yakın birine zarar verdi; bu zarar hafif değil ağırdı; kasten yapıldı; bu zararı veren kişinin cezalandırılması adaleti sağlar.”⁷ Nussbaum inançları yargılarla yer değiştirebilir biçimde kullanır. Bu bağlamda, duygular yargı serilerinden meydana gelir ve bu yargı kümelerinin her bir unsuru belli bir duygunun ortaya çıkabilmesi için zorunludur⁸. Yargıya dayalı duygu kuramının merkezinde, duygunun fizyolojik açıklamasının, duyguların inançlara yani dünya hakkındaki bilgimize ve inancımıza dayalı doğasını açıklayamayacağı fikri yatar. İnançlara dayalı açıklama aynı zamanda duygularımızın neye bağlı olarak değiştiğinin de hesabını verebilmektedir. Buna göre, eğer bir şey hakkındaki inancımız değişirse, buna bağlı olarak o şey hakkındaki duygumuz da değişir. Bir duygunun belirlenimi, bilişsel öznenin aktif olarak yargılama sürecine bağlıdır, yani duygular başımıza gelen, maruz kaldığımız şeyler değil, daha ziyade hangi duyguya sahip olacağımızı aktif olarak değerlendirerek, yargılayarak ve belirleyerek dahil olduğumuz bir sürece tekabül ederler. Bizim için neyin önemli olduğuna karar verdiğimiz, kendimize yaptığımız yatırımın belirlendiği bir yargılama sürecinin sonucudurlar.⁹ Bu yargılama süreci her defasında bilinçli bir süreç olarak işlemek zorunda değildir.¹⁰ Dolayısıyla yargılar her zaman

6 Solomon, Robert C. *The Passions. Emotions and the Meaning of Life*. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing. (1993). s.99.

7 Nussbaum, M. C. “Emotions as Judgements of Value and Importance”. R. C. Solomon (Ed.), *Thinking about feeling: Contemporary philosophers on emotions* içinde. New York: Oxford University Press. (2004). s. 188.

8 Nussbaum, M. C. “Emotions as Judgements of Value and Importance”. s. 188.

9 Solomon, Robert C. *The Passions. Emotions and the Meaning of Life*. s.127.

10 Solomon, Robert, “The Logic of Emotion”. *Noûs*, 11, (1977). s. 46.

kasti değildir, kendiliğinden de meydana gelebilir ama bu yine onların pasif bir sürece tekabül etmeleri anlamına gelmez.¹¹ Bu noktada, bu bilinçdışı durumun bedensel bir sürece tekabül ettiğini düşünmemek gerekir. Bu süreç bilişselciler tarafından yine bilişsel bir bilinçdışı sürece tekabül ediyor olarak anlaşılır ve duygu oluşumunun nedensel düzeninde bedensel tepkiler yine beyin içi bir bilgi işlem ya da değerlendirme sürecinin sonrasında gerçekleşiyor olarak kabul edilir. Bu bağlamda bilişsellik, beyin içi zihinsel bir sürece tekabül eder ve bedenin geri kalanı beynin yönlendirmesi doğrultusunda pasif bir alıcı konumundadır. Sonuç olarak, bedensel hisler ve tepkiler duyguların oluşumu için gerekli değildirler, onlar bilişsel süreçlerin sadece birer yan ürünüdürler.

Diğer bir yaklaşım olan “bilişsel değerlendirme duygu kuramı” da, uyarıcıyı değerlendirme yolumuzun duyguları belirlediği fikrinde bilişselci yaklaşımla ortaklaşır. Bilişsel değerlendirme duygu kuramının yargıya dayalı duygu kuramından farkı, duyguların altında yatan inanç ve yargılardan ziyade değerlendirmeyi yönlendirecek olan değerler sistemi ön varsaymasıdır. “Değerlendirme/Appraisal” kavramını psikoloji alanına kazandıran Magna Arnold¹², bu kavramı bir bireyin şeylerin önemini ve anlamını tayin etme süreci olarak tanımlar. Buna göre duygu, değerlendirmenin bireyi bir “çekim” alanına yöneltmesiyle meydana gelir. Duygu “sezgisel olarak iyi (yararlı) olarak değerlendirdiğimiz şeylere doğru çekilmemiz, ya da kötü (zararlı) şeylerden uzaklaşmamızdır.”¹³ Bu çekilme, Nico Frijda’nın duyguları “eyleme eğilimleri” olarak tanımlamasıyla paraleldir.¹⁴ Çevremizdeki belli olay, durum ya da şeylere karşı gösterdiğimiz eğilim fikri tüm değerlendirme kuramlarında ortaktır. Bu eğilimleri belirleyen değerlendirme, bireyin kendi iyiliği adına çevresindeki önemli ve anlamlı şeylerin tespit ve tayinini etmesi olarak tanımlanır.¹⁵ Bu bağlamda bireyin iyiliği adına anlam ve önem, gereksinimlerinin giderilmesi süreci olarak anlaşılır. “Ge-

11 Solomon, Robert, “The Logic of Emotion”. *Noûs*, 11, (1977). s. 46.

12 Arnold, M. *Emotion and Personality*, New York: Columbia University Press, (1960).

13 Arnold, M. *Emotion and Personality*, s.171.

14 Frijda, N. H. *The Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press, (1986).

15 Moors vd., “Appraisal Theories of Emotion: State of the Art and Future Development”. *Emotion Review*, Vol.5 No.2. (2013). s.120.

reksinimler, bireyin ihtiyaçları, bağlılıkları, değerleri, güncel hedefleri ve inançlarını yani aslında bir bireyi ilgilendiren her şeyi içermektedir.”¹⁶ Bu gereksinimleri karşılamaya dönük değerlendirme süreçleri duyguların ortaya çıkması için zorunlu ve yeterli koşulları oluşturur. Değerlendirme kuramı yargı kuramı gibi, bu değerlendirme sürecinin zorunlu olarak bilinçli olması gerekmediğini öne sürer. Beyin bilinçdışı işlese bile, tüm duygusal deneyimler durumların bilişsel değerlendirmesini gerektirmektedir, aksi taktirde neye karşı tepki ürettiğimizi bilemeyiz.¹⁷ Belki bu değerlendirme süreçleri için bilinçli bir çaba harcamayız ama bu süreçler yine de işlemeye devam ederler. Değerlendirme kuramlarının yargı kuramlarıyla en büyük ortak noktası, bilişsel değerlendirme sürecinin bedenin duygulanımından önce geliyor oluşudur. Her iki görüş de duygu oluşumunu bilişsel bir işleyişin sonunda gerçekleşen değerlendirme süreciyle açıklarlar ve bu değerlendirme için beden yalnızca fiziksel uyarılmayı beyne iletme ve sonrasında da beynin karar vermiş olduğu fiziksel tepkiyi taşıma görevine sahiptir. Nedensellik düzlemi şu aşamaları izleyerek kurulur; birey çevreyi algılar, sonrasında duyu verileri hali hazırda varolan değerlerin belirlediği ölçüler kümesine göre bilişsel bir değerlendirme sürecinden geçer ve son olarak da değerlendirmeden çıkan yeni değerler bireyin duygularıyla ilişkilendirilir. Farklı duyguları niteliksel olarak birbirinden ayıracak olan çeşitli değerlendirme örüntüleri vardır. Değerlendirme duygu kuramına dahil farklı yaklaşımları birbirlerinden ayıran bu örüntülerin sayıları ve atfedilen özellikleridir. Örneğin, Ira Roseman’ın modeline göre, bir birey uyarıcıyı aldığı zaman, bu uyarıcı beş farklı boyut aracılığıyla değerlendirilir; güdüleyici durum (istek uyandırıcı, tiksindirici), durumsal hal (güdüyle uyumlu, güdüyle-uyumsuz), olasılık (kesin, muğlak, bilinmez), güç (güçlü, zayıf) ve fail olma (kendi kendinin nedeniyle, başkasının nedeniyle, durumdan kaynaklı).¹⁸ Değerlendirme sürecinde, değerlendirmenin bu beş bileşeni, karşılaşılan uyarıcıya göre farklı değerler almakta ve bu değerler de bire-

16 Moors vd., “Appraisal Theories of Emotion: State of the Art and Future Development”. s. 120.

17 Lazarus, R. “Cognition and Motivation in Emotion,” *American Psychologist*, 46. (1991). ss.362-67.

18 Roseman, I. J. Cognitive determinants of emotions: A structural theory. P. Shaver (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology: Vol. 5. Emotions, relationships, and health* içinde. Beverly Hills, CA: Sage. (1984). s.31.

yin hangi duyguya sahip olacağını belirlemektedir. Böylece değerlendirme süreci sayesinde birey, çevresi hakkında bilgi sahibi olur ve bu bilgiye göre tepki üretmek için hazırlanır.

İki ayrı bilişsel kuram için de, değerlendirme ve duygusal tepki arasında her zaman bir boşluk olacağından aynı zamanda her zaman bu ikisi arasında bir aracıya ihtiyaç olacaktır. Bu köprüyü kuracak olan, yargı kuramlarında inançlar, değerlendirme kuramlarında hali hazırda varolan değerler ölçüsünde gerçekleşecek olan bir muhakeme sürecidir. Her ne kadar değerlendirme kuramları için, yargı kuramlarındaki gibi önermesel durumdaki inançlar, düşünceler ve değerlendirme yargıları ön varsayılsa da, bilgi işlem süreci yine de belli bazı değer örüntülerini içeren ölçütler kümesi ön varsayacaktır. Değerlendirme kuramının ön varsaydığı bu bilgi işlem kanalları içinde beliren örüntüler, beyindeki nöral aktivite örüntüleri olarak görülebilir. Bu noktada mesele, bireyin bir olayı deneyimlediği sırada duygusal bir tepki verebilmesinin yolunun yine de fiziksel uyarıcı ve duygusal tepki üretimi öncesinde, bireyin gereksinimleri doğrultusunda değerlendirmenin gerçekleşebilmesi için hali hazırda önceden varolan düşüncelerin ve değerlendirme ölçütlerini oluşturacak olan değerlerin var olması gerektiğidir. Bunlar önermesel biçimde saklanıyor olsun ya da olmasın, bilişsellğin bilgi işlem süreci olarak anlaşıldığı her yerde girdileri oluşturacak olan işlemeye hazır bilginin tutulması gerekir. Elimdeki verilerle karşılaştırarak bir değerlendirme yapmam için hali hazırda elimde veri olması gerekir. Bu duruma literatürde “bilişsellğin belirleyici öncül koşulu” denmektedir.¹⁹ Bu anlamda, iki kuram arasındaki tek nüans bilişsel sürecin işleme biçimine dair betimlemeleridir. Her iki kuram için de duygular bilişsel bir değerlendirme sürecinden türetilirler ve beyin dışında bedeninin geri kalanının duyguların oluşumunda kurucu bir rolü yoktur. Beden beyinden ayrı bir sürece dahildir. Fizyolojik tepkiler eylemleri ve deneyimleri başlatma kudretine sahip değildir; başımıza gelen bir olay karşısında önce düşünürüz, sonra duygusal tepki verir ve eyeriz. Önce

19 Lazarus, R S., Averill, J. R, Opton, E. M. Jr. “Toward a Cognitive Theory of Emotions”. *Feelings and Emotions* içinde, ed. M. Arnold, pp. 207-32. New York: Academic. (1970). s. 219.

olayı analiz ederiz sonra adeta ne hissedeceğimizi seçer ve tepki veririz. Bilişselci kuramlar açısından duygular bedensel değişimlerden ayrılarak anlaşıldığı için, bedenlenmemiş bir duygu anlayışı ortaya koyarlar.

Duyguları ortaya çıkaracak olan değerlendirme sürecinin dayandığı bilişselliğin belirleyici öncül koşulu, bu mekanizmanın işleyebilmesi için temsillere ihtiyaç duyuyor olmasıdır. Dünyaya karşı inancımızı ve değerler sistemini meydana getiren unsur dış dünyanın işletim sisteminde tutulan bilgisidir. Bilişselciler için, bilişsel değerlendirme süreci iki mekanizma sayesinde işler;

- I. Bir ya da daha fazla değer online bilgisayımı içeren –kurallara dayalı mekanizma.
- II. Uyarıcının temsiliyle daha önceden depolanmış değerlendirme girdilerinin arasındaki öğrenilmiş bağlantıların yeniden harekete geçirilmesini içeren –birleştirici mekanizma.²⁰

Bu mekanizmaların temelinde, değerlendirmeler sembolik temsiller üzerinde işleyen kurallara dayalı bilişsel süreçlerdir. Sembolik temsiller, yargı kuramında olduğu gibi, doğrudan önermesel tutumda inançlar biçiminde olabilirler. Değerlendirme kuramlarında ise, değerlendirme süreci, “bir değerlendirme çıktısıyla son bulur ki bu çıktı bir ya da birden fazla yargının bir temsilidir. Bu temsil hükmen bilinçdışıdır, fakat bir bölümü bilince çıkabilir ve bu sayede hislerin içeriğinin bir parçası olur.”²¹ Dolayısıyla, değerlendirmeler de tıpkı doğrudan temsillere dayalı inançlar üzerinde kurulan yargılar gibi, temsili süreçlerce belirlenen soyut bilişsel ilkelere dayanır. Bu özellikler, değerlendirmeleri ve yargıları bedenlenmemiş kılar ve böylece bilişselci görüşler için duyguları oluşturan unsurların beynin ürettiği soyut ve yalıtık temsiller olduğunu görürüz. Soyut ve yalıtıkrlar çünkü beyin haricindeki bedensel süreçlerle ve bedenin bizzat doğrudan çevreyle girdiği ilişkiyle bağları ortadan kalkmıştır. Beden bu süreçte pasif bir rol oynarken, beynin işleviyle tanımlanan zihin aktif ve asıl işi yapan mekanizma olarak tanımlanır. Bu durumun yol açtığı sonuçlar kendini öncelikle, yargıların ve değerlendirmelerin nasıl olup da belirli bir hisle

20 Moors vd., “Appraisal Theories of Emotion: State of the Art and Future Development”. (2013), s. 120.

21 Moors vd., “Appraisal Theories of Emotion: State of the Art and Future Development”. (2013), s.121.

tanımlanacak belli bir bedensel duyumda sentezlendiği sorusunu açık bırakarak gösterir. Bilişselci görüşler, bedensel duyumun, öznel duygulanım deneyiminde beden kazanan hislerin duygu sürecindeki rolünün başarılı bir açıklamasını vermezler. Örneğin, güncel ampirik çalışmalardan çıkan bulgular bize bilişsel değerlendirme süreci olmadan da hislerin doğabildiğini göstermiştir.²² Gelecek bölümde somatik his kuramlarını incelerken bu görüş üzerinde duracağım. Bilişselciler açısından temsillere dayalı işleyen değerlendirme süreçlerinin, temsil edilmesi mümkün olmayan bedenin duygulanımsal süreçleriyle nasıl ilişkiye geçebildiği ve onları nasıl açıklayabildiği muğlaktır. Duygu oluşumunun bilişsel tarafını açıklamak için kullanılan analiz mekanizmalarıyla temsili süreçlere dayanmayan bedensel ve öznel duyumların kendi içlerindeki farklılaşmalarını açıklamak mümkün görünmemektedir. Bilişselcilerin, bir his durumunu bir duyguyla eşleştirebilmek için kullandıkları mantıksal yapılardan daha fazlasına ihtiyaçları vardır. Duyguları nasıl sınıflandırdığımız aynı zamanda duyguların nasıl oluştuğunu da açıklamak olacaktır. Dolayısıyla, bilişselciler duyguların koydukları mantıksal ölçütlere göre kurulduğunu iddia etmiş olurlar. Yargı kuramcıları için duygular zaten dil benzeri bir yapı üzerinde kurulurlar. Klaus Scherer bilişsel değerlendirmeye dayalı kuramların ilgilendiği şeyin, “neredeyse tanımlar gibi spesifik duygu terimleri kullanımımızın altında yatan semantik alanların önermesel doğasını analiz etmek” olduğunu söyler.²³ Yani, bilişselciler için mesele, duyguların kendi oluşum süreçlerinden ziyade, onları oluşturan sürecin zaten bilişsel bir süreç olduğunun ön kabulünü yaptıktan sonra, duyguları birbirinden ayırırken kullandığımız dilsel analiz yöntemlerinin doğasına dair bir analiz yapmaktır aslında. Bu yaklaşım bizi, duyguların akılsallığı problemine götürür. Eğer duyguların akılsallığını, standart önermesel tutumdaki inançların akılsallı-

22 Damasio, A.R. *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*. New York: Harcourt Brace, (1999); *Descartes' error: emotion, reason, and the human brain*. New York: Grosset/Putnam, (1994).; Zajonc, R. On The Primacy of Emotion. *American Psychologist*, 39. (1984). ss.117-123; LeDoux JE. ve Hirst W. *Mind ve Brain: Dialogues in Cognitive Neuroscience*, New York: Cambridge University Press. (1986).

23 Scherer, K. R. “Appraisal Theory”. T. Dalglish & M. Power (Eds.), *Handbook of emotion and cognition* içinde. Wiley. (1999). s.640.

ğına indirgersek, bilişin standart önermesel tutumlarıyla, duyguların önermesel tutumlarını nasıl birbirinden ayıracağız?²⁴ Meselenin bilişsel yanıyla ilgili problemler bir yana, bu çalışma için asıl önemli olan nokta, bilişsel değerlendirmeye dayalı duygu kuramları, temsili süreçlere dayalı bilişsel işlem kapasitesini genel olarak duygu oluşumunun kendisine atfederek, duygu oluşumunu bilişsel bir sürece indirgediklerinden, beyin fonksiyonları “normal” bir insan bireyinden başka canlılar ya da bebekler için duyguların nasıl oluştuğu konusu görmezden gelinmektedir. Bu yaklaşımda, duygular aşırı entellektüelize edildiği için, insan-olmayan canlıların ya da bedensel yetileri normatif tanımlara uymayanların duygu dünyasına dair bir açıklama getirmek zorlaşmaktadır.

Bilişselciler için, duyguları bilişsellikten bağımsız düşünmek mümkün değildir. Fakat bu yapışıklığın nedeni, bilişselcilerin duygu ve bilişin yapısal olarak birbirinden ayrılmaz şekilde var olduğunu düşünmesi değil, daha ziyade eğer duygudan önce bilişsel bir değerlendirme olmazsa duygular ortaya çıkmaz fikridir. Kısaca bu ikisinin birliktelikleri daha çok nedensel düzenle ilgilidir ontolojik olarak yapısal bütünlükleriyle değil. Duygu ve biliş arasındaki boşluğu temsillerin aracılık işlevi doldurur. Öyle ki, duyguları dış dünya hakkında kılan, yani duyguların yönelimselliğini kuran, dış dünyanın ve bilişsel mekanizmaların işleyişini sağlayacak olan düşünsel malzemenin temsille bürünmüş halidir. Dış dünyanın temsillerinin bilişsel değerlendirilmesi duyguların nasıl anlamlı olabildiğinin açıklamasını sunuyor gibidir, fakat temsile gelmeyen bedensel hislerin doğası ve duygu sürecindeki rolleri açıklanmadan kalmaktadır. Bilişselci yaklaşımların temsile dayalı açıklaması sayesinde, anlamın beyin içinde nasıl üretildiğine dair bir analiz yapma imkanımız olsa da, bu analiz dilsel bir sınıflandırma işleminin ötesine geçememekte ve fizyolojik süreçlerin anlam dünyalarıyla nasıl ilişkilendiğini açıklayamamaktayız. Sonuç olarak, bilişselci kuramların bakış açısından duygular, dış dünyanın temsilleri sayesinde işleyen bir mekanizmanın ürünü olarak bizi dış dünya hakkında bilgilendirir ve anlamlı tepkileri üretmemizi sağlarlar, fakat zihin-beden

24 Lyons, W. E. *Emotion*. New York: Cambridge University Press. (1980); de Sousa, R. *The Rationality of Emotion*, Cambridge, MA: MIT Press. (1987); Goldie, P. *The Emotions: A Philosophical Exploration*, Oxford: Oxford University Press. (2000).

ayrımına dayalı bir kavram çerçevesi içine sıkıştırıldıkları için, bedenimizde olup biten ve bizzat birinci elden duyumsadığımız fizyolojik değişimler bu anlam dünyasının dışında bırakılırlar. Bedenlenmemiş bir biliş anlayışı bu görüşlere hakimdir. Bedenlenmemiş biliş kafa-beden ayrımını ön varsayar ve buna göre duyguların ortaya çıkması ya da birbirinden farklılaşması süreçlerinde beden rolü reddedilmiştir. Bedenden bağımsız kafa içi bir süreç olarak görülen biliş anlayışı temelinde, duyguların da aslında kafa içi bir bilişsel sürecin ürünü olduğu kabul görür.

Somatik His Kuramları

1880'lerde psikolog kuramcı William James ve fizyolog Carl Lange birbirlerinden bağımsız şekilde, duyguları e.g. hızlı nefes alışı ve kalp atışı, terli eller gibi, doğrudan bedensel tepkilerin algılanması olarak tanımlayan bir kuram ortaya attılar. Buna göre, bedensel değişimlerin algılanması duygusal deneyime götürür ve böylece de duygular fizyolojik uyarılardan hemen sonra deneyimlenmektedir. Kaslarda artan gerilim, terleme, yükselen kalp atış hızı ve karnımızdaki kelebeklerin yükselişi gibi otonom sinir sistemindeki değişimler, bedenin uyarıcıya karşı verdiği doğrudan tepkilerdir ve bu tepkiler duygu oluşumunda birincil yer kaplar. Bilişselci görüşlerin duygusal deneyimin bir yan ürünü olarak, duygu sürecinin sonrasına yerleştirdiği bedensel değişimleri, James-Lange duygu kuramı ya da somatik his duygu kuramı duygu sürecinin öncesine yerleştirir. Bilişselci olmayan somatik his duygu kuramının duygu oluşumunda bedenin oynadığı rolü James şöyle tarif eder:

Benim iddiam... bedensel değişimlerin doğrudan heyecan verici durumun algısının peşinden geldiği ve duyguyu oluşturan şeyin bu değişiklikleri oldukları gibi hissetmemizdir. Sağ duyu bize şunu söyler, sahip olduğumuz bir şeyi kaybederiz, ardından üzülür ve ağlarız; bir ayıyla karşılaşırız korkar ve kaçırız; bir rakibimiz bize hakaret eder, kızırız ve kavga ederiz. Bu konuda asıl hipotez, bu sıralama düzeninin yanlış olduğunu söyler bize... daha akılsal savunma şudur; biz ağladığımız için kendimizi üzgün hissederiz, kızdığımız için kavga ederiz, ürperip titrediğimiz için korkarız... Algıyı izleyen bedensel durumlar olmasa, bu iki şeyden sonuncusu tamamıyla biçimsel olarak bilişsel, soluk, renksiz, duygusal sıcaklıktan yoksun olurdu. Öyle olsaydı, gerçekten korktuğumuzu ya da kızdığımızı hissetmeden, ayıyı

Zihin-Beden Ayrımına Dayanan Duygu Felsefelerinden
Olası Bir Çıkış Yolu Olarak Bedenlenmiş-Enaktif Duygu Anlayışı

görür ve ondan kaçmamız gerektiği yargısına varırdık, birinin hakareti-
tini duyar ve kavga etmemizin haklılığına hükmederdik.²⁵

James'in önerisi şudur; önce uyarıcı algılanır, sonra beden bu uyarıcıya kendiliğinden verdiği tepki otomatik ya da düşünümsel olarak tetiklenir.²⁶ Ormanda yürürken bir yılan gördüğümde, çevresel sinir sistemim hem otonom hem de somatik anlamda değişikliğe uğrar ve sonrasında da bedenimdeki bu değişimi duyumsarım ve korku hissederim. Bu düşünce, bütün bilişselci olmayan görüşlerin altında yatan temel bir kabule tekabül etmektedir; çevresine tepkiler üretmekteki becerilerinde beden otonomdur.

Yaşayan her bir canlının sinir sistemi, bağlantıda olduğu çevresinin belli özelliklerine karşı belli biçimlerde tepki üretmek konusunda gösterdiği eğilimlerin toplamından başkaca bir şey değildir... Sinirsel makina, beden dışındaki maddeselliğin belirli düzenlenişleriyle, bu beden organları arasındaki engellenme ya da boşalmaya dönük belirli itkiler arasında bir tire işaretiyle başka bir şey değildir.²⁷

Dolayısıyla yaşayan bir beden, zaten evrimsel olarak çevresine doğrudan tepkiler üretebilme kapasitesine sahiptir ve bu konuda illaki insan bedenine sahip olmak da gerekli değildir. Bedensel tepkiler duygu oluşumu için öncelikli ve zorunlu koşuldur. James'in bu konudaki ünlü deyişi bu fikri özetler niteliktedir; eğer hisleri duygulardan soyutlayarak çekip alırsak, geriye elimizde hiç bir şey kalmaz, çünkü duygular entelektüel bir bilişsellikten çok hislerin ürünüdür. "Bazı güçlü duyguları tahayyül etmeye çalışırsak, sonra da ona özgü bedensel semptomların tüm hislerini bilincimizden soyutlarsak, geriye hiç bir şey kalmadığını görürüz, duygunun üzerine kurulduğu "zihinsel-malzemeye" dair hiç bir şey kalmaz, ve geriye kalan tek şey soğuk ve nötr entelektüel algı olur."²⁸ Bedenden alınan geri bildirimler olarak hisler, bedensel duygulanım sürecinin duyguların oluşumunda olmazsa olmaz bir yer kapladığını bize gösterir. Duygular, bedensel değişimlerin ve somatik tepkilerin farkındalığından gelen hisler üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda somatik, sinir sisteminin "yalnızca beden kasları hakkında bilgi toplayan bölümünü değil" aynı zamanda "solunum

25 James, W. "What is Emotion?", *Mind*, 9, (1884). s.189.

26 James, W. "What is Emotion?", s.195.

27 James, W. "What is Emotion?", s.190.

28 James, W. "What is Emotion?", s.193.

sistemini, dolaşım sistemini, sindirim sistemini, kas-iskelet sistemini ve içsalgı sistemini de içeren diğer bütün bölümlerini” de ilgilendirir.²⁹ Bu anlamda, farklı duyguları birbirinden ayıran somatik aktivitenin kendine özgü farklı örüntülerdir. Yani farklı duyguların birbirinden ayrılması, farklı bedensel tepkiler üreten özgün somatik örüntüler sayesinde gerçekleşir. Kızgınlığım ve korkum arasındaki ayrımı koyan, farklı bedensel değişimlere tekabül etmeleridir. Hisler bedensel değişimlerin ürünüdür, tam tersi değil. Hislerimin varlığı evrimsel olarak, bedenimin hayatta kalma amacıyla çevreye uyum sürecinde verdiği otomatik tepkilerin sonucudurlar. Sonuç olarak, somatik his kuramı duyguların oluşumu ve belirlenimi sürecinde bedeni merkezi bir noktaya konumlandığı için bedenlenmiş bir duygu anlayışı ortaya koyar.

Bilişselci olmayan bu yaklaşım, duygu oluşumunda hislere merkezi önem vermesiyle duyguların bedenle ilişkisini açıklamakta başarılı görünse de, bu yaklaşımın bilişselcilerin masaya yatırdıkları duyguların yönelimselliği konusuna açıklama getirmekte aynı başarıyı gösteremedikleri iddia edilebilir. Duyguları hislerle özdeşleştirmek, duyguların yönelimsel doğasını açıklamaya yardımcı olmaz, çünkü duyguların her zaman bir şeyle alakalı olduğunun kabulü karşısında hislerin yönelimsel nesnelere olmadığını söyleyebilir.³⁰ Somatik his kuramları, duyguları entelektüelize etmenin aşırı biçimde karşıt noktasına taşıdıkları için, bir duygunun yönelimsel nesnesinin olmasının ne demek olduğunu açıklamakta sorun yaşarlar.³¹ Kuramlaştırmaları salt hisler ve bedensel değişimlere odaklandığı için, bunların “dış” dünyayla bağı üzerine çok az kafa yormaktadırlar. Yönelimsellik sadece bir duygunun her zaman başka bir şey hakkında olması meselesi değil, aynı zamanda bu hakkında olma durumunun nasıl ve neye göre belirlendiği sorusudur da. Duygu durumlarının dış dünyada nesnelere vardır demek yetmez, aynı zamanda beden ya da zihin kendi nesnelere neye göre seçer sorusu, yani organizma için *ayırıcı olanı*, şeylerin birey için önemini ve anlamını neye göre belirler sorusuna da cevap

29 Prinz, J. *Gut Reactions: A Perceptual Theory of Emotion*. New York: Oxford University Press. (2004). s.5.

30 Broad, C. D. “Emotion and sentiment”. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 13(2), (1954), ss.203-214.

31 Hill, C. *Consciousness*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. (2009). s.200.

vermek gerekir. Bilişselciler bu noktada, çevremizdeki şeylerin anlamını ve önemini tayin etmek için bilişsel değerlendirmelere ve yargılara ihtiyaç duyduğumuzu söylerler. Fakat onların yönelimselliği açıklama yöntemi, nihayetinde zihin-beden ve akıl-duygu ayrımına dayanan bedenlenmemiş bir çözümdür. Burada sorulacak soru, zihin-beden ve akıl-duygu ayrımına düşmeden hem yönelimselliği hem de duyguların fenomenal deneyimi olan hislerden vazgeçmeden duyguların açıklanıp açıklanamayacağıdır. Hislerin duygu oluşumunda önemli bir rol oynadığını kabul ederek aynı zamanda duyguların nasıl yönelimsel nesneye sahip olabildiklerini gösterebilir miyiz?

Somatik İşaretleyici Hipotezi

Antonio Damasio'nun³² Somatik İşaretleyici Hipotezi/ Somatic Marker Hypothesis (SİH) bedene duygular konusunda daha kritik bir rol biçip somatik his kuramını bir adım öteye taşıyarak, bu sorunun yanıtını vermiş görünür. SİH, karar verme gibi bilişsel süreçlerin entelektüel bir değerlendirme sürecinden çok, duygusal bileşenlere dayandığını iddia eder. Damasio'nun iddiası, duyguların organizmaların kendileri için ayırıcı olan şeyleri tespit edebilme ve bunlara göre anlamlı kararlar verebilmelerini zorunlu olarak belirlediğidir. Buna göre, akılsallığın uygun şekilde işleyebilmesi için duygusal girdilere ihtiyacı vardır. Duygular, bilişsel süreçlerin içeriğini belirler ve bu belirleme süreci, organizmanın fiziksel olarak bedensel formunda, içsel yapısında, bedensel yetilerinde ve nörobiyolojik sisteminde temellenmiş bedensel dinamikleri sayesinde şekillenir. Dolayısıyla, bilişsel süreçler sadece beyinsel işlevlere sınırlı değildir, aksine bilişsellik ve anlam üretimi duygusal bedensel aktivitenin dahil olduğu ölçüde bedenlenmiş bir süreçtir. Bu sürecin nasıl kurulduğuna bakalım. 20 yy. boyunca, duyguların sinirsel yapı içinde nasıl bedenlendiğine dair genel geçer görüş limbik sistemin işlevi üzerine kuruluydu.³³ Limbik sistem

32 Damasio, A.R. D. Tranel, H. Damasio, "Somatic markers and the guidance of behaviour: theory and preliminary testing", Levin, H.S., Eisenberg, H.M., Benton, A.L. (Eds.), *Frontal Lobe Function and Dysfunction* içinde, Oxford University Press, New York, (1991), ss. 217-229.

33 MacLean, P. "Psychosomatic Disease and the Visceral Brain; Recent Developments Bearing on the Papez Theory of Emotion", *Psychosomatic Medicine* 11 (6). (1949). ss. 338-53.

temel olarak beynin üç işlevini yerine getirmesi ile tanımlanır; duygular, hafıza ve uyarım.³⁴ Limbik sistemin buradaki görevi, beynin düşük işlevleriyle yüksek işlevlerini yerine getiren beyin bölümlerini birbirine bağlamadır. Duyguların da bu bağlamanın bir sonucu olarak ortaya çıktığına inanılır. Bu anatomik çerçeveye göre, duygu bedenden gelen bilgi aracılığıyla çevreden gelen duyumların birleşmesi sayesinde ortaya çıkar, yani daha spesifik olarak söylersek duygular iç organlardan gelen geri bildirimler sayesinde oluşur.³⁵ Bu fikrin, James-Lange çerçevesiyle, yani duyguların doğrudan beynin bedensel değişimleri algılamasının ürünü olduğu fikriyle uyduğu düşünülür. Ancak Damasio kendi görüşünde, limbik sistemin merkezi rol oynadığı fikrini reddetti ve somatik işaretleyicilerin, klasik limbik yapıların dışındaki bölgelerle de işbirliği yaptığını iddia etti ve iç organsal, somatosensori vb. merkezin dışında kalan yerlerden gelen çoklu geribildirim birikimlerinin karar verme ve anlamlı çerçevelenmeleri belirlediğini iddia ederek limbik sistemin işlevini içorgansal beynin de ötesine genişletti.³⁶ Bu daha karmaşık sürecin düzenleyicileri, Damasio'a göre, somatik işaretleyicilerdir. Buna göre bedenden sinyaller alan beyindeki somatik işaretleyiciler, beynin duygu devresinde özellikle de alt orta alın korteksinde karar verme ve ayırıcılığı belirleme konusuna yardım edecek şekilde temsil edilir ve düzenlenirler.³⁷ Damasio'nun genişletme hareketi beyin içindeki merkez dışı bölge ve devrelerle sınırlı değildir, aynı zamanda bedendeki başka devreleri de sürece dahil eder, e.g. bedendeki kimyasal değişimler. Damasio beden ve beyni birbirine bağlayan, biyokimyasal ve sinirsel devreler arasında sıkı bir ilişki görür.³⁸ Buna göre, beden ve beyni bağlayan iki rota vardır; birincisi, duyusal-motor çevresel sinirler hem beden her bölümünden beyne hem de beyinden beden her bölümüne sinyal taşır, ikincisi kimyasal sinyalleri taşıyan kan dolaşımıdır e.g. hor-

34 Rajmohan, V. ve Mohandas, E. "The Limbic System." *Indian J Psychiatry*, 49(2). (2007). ss. 132-139.

35 MacLean, P. "Psychosomatic Disease and the Visceral Brain; Recent Developments Bearing on the Papez Theory of Emotion", s. 350.

36 MacLean, P. "Psychosomatic Disease and the Visceral Brain; Recent Developments Bearing on the Papez Theory of Emotion", s. 353.

37 Dunn, B.D. Tim Dalgleish ve Andrew D. Lawrence "The somatic marker hypothesis: A critical evaluation." *Neuroscience and Biobehavioral Reviews* 30. s.240.

38 Damasio, (1994), s. 87-8.

monlar, sinir iletilicileri, düzenleyiciler.³⁹ Bunun anlamı, hem beyindeki değişimlerin aynı zamanda bedensel değişimlerin temsillerini de içeriyor oluşu, hem de beynin sadece otonom sinir sistemiyle değil aynı zamanda diğer sinirsel devreler ve biyokimyasal kanallarca da besleniyor oluşudur.⁴⁰ Sadece sinirler değil aynı zamanda kimyasal moleküllerle de beyne iletilen bedendeki tüm değişimler, bu değişimleri tetikleyen çevredeki nesnelere temsillerine bağlıdır. Bu bağlantı sayesinde, çevredeki nesnelere temsilleri duygusal ayrıcalık kazanır. Bu bağlamda, bir duygusal durumu olumlu ya da olumsuz olarak yansıtan bedensel değişim olarak ifade edilen somatik işaretleyici, karar vermeyi ve anlamlı seçimler yapmayı belirleyen bilinçdışı bir sinyal gönderir.⁴¹ Somatik işaretleyiciler beyinde ya da bedenin geri kalanındaki biyodüzenleyici süreçlerde de ortaya çıkabilir ve bedensel değişimleri çevrenin temsilleriyle ve geçmiş imgelerle eşleştirerek bedensel durumları etiketleyebilir.⁴² Somatik işaretleyiciler ya da hisler bireyi kendi için negatif olabilecek davranış biçimlerini reddetmeye ve bu şekilde bireyin davranış olasılıklarını eleyerek daha az alternatif içinden seçim yapmasını sağlar. Seçme işleminin bedenin yönelimselliğine teka-bül ettiğini düşünürsek, Damasio'nun bakış açısından, yönelimsellik beyin içi bir bilişsel faaliyet sonucu değil, bedenin tümünden katıldığı bir süreç olarak okunabilir. Duygu, organizmadaki global bir değişime tekabül eder. Bu değişimlerin algısı olarak hisler ise, bu global değişimin organizma tarafından temsil edilmesi ya da algılanmasıdır. Yani, önce beden dış dünyaya bir tepki verir, sinirsel örüntüler organizmadaki değişimleri temsil eder ve bu değişimler imgeler olarak duyumsanır. Bu hissin hissedilmesi ise, bu hissin bilince çıkmasıdır. Bu noktada, duygu sürecinin hem bedensel değişimlere dayanarak hisleri de kapsadığı, hem de dünyayla kurulan ilişkinin seçici, ayırıcı ve anlamlı olmasını sağlayan bir unsur olduğunu görürüz. Beynimiz karşılaştığımız bir durumun bizim için olumlu mu olumsuz mu

39 Damasio, (1994), s. 88.

40 Damasio A.R. ve H. Damasio. "Minding The Body." *Daedalus* Vol. 135, No. 3, On Body in Mind, (2006), s.17.

41 Damasio, (1999).

42 Damasio, A.R. B. J. Everitt ve D. Bishop, "The Somatic Marker Hypothesis and the Possible Functions of the Prefrontal Cortex." *Philosophical Transactions: Biological Sciences*, Vol. 351, No. 1346, Executive and Cognitive Functions of the Prefrontal Cortex. (1996). ss. 1413-20.

olduğuna karar vermeden yani bilişsel bir değerlendirme süreci devreye girmeden önce bedenimiz global olarak çevreyle ilişkisinde seçimini çoktan yapmış ve yönelmiştir. Bu anlamda, bedensel değişimler olarak duygular akılsallığı belirler ve destekler.

Jesse Prinz James-Lange yaklaşımı ve Damasio'nun SİH görüşüne dayalı bir duygu anlayışı geliştirir ve duygunun bedenden alınan geri bildirimlerin ürünü olduğu fikrinde bu görüşlerle ortaklaşır. Prinz'in bu yaklaşıma katkısı ise, duyguların yönelimselliği konusuna diğer kuramlarda eksik kalan açıklamayı getirmesidir.⁴³ Ona göre his kuramlarının asıl problemi, duyguların akılsallığını başka deyişle duyguların anlamlı olmasının nedenini açıklayamamalarıdır. Prinz'e göre, duygular sadece bedendeki değişimlerin algılanması değil, fakat aynı zamanda tehlike, kayıp ya da diğer başka kaygı uyandıracak durumları algılamak gibi dış dünyayla kurduğumuz ilişkilerin de algılanmasıdır. Dolayısıyla Prinz his kuramlarının beden vurgusuna aynı zamanda bedenin dış dünyayla kurduğu ilişkiyi de ekleyerek kuramını geliştirir. Kendi kuramına "bedenlenmiş değerlendirme duygu kuramı" adını vererek duyguların hem bedensel duyumu hem de değerlendirmeyi içerdiğini göstermek ister:

Elbette, duygular fazladan bir şey daha içerirler. En derinlerinde duygular, algılardan daha çok yargılar ya da düşünceler gibidir. Değer biçerler ya da değerlendirirler. Rasyonel muhakemeden etkilenirler; dünyayla nasıl başa çıktığımızı doğru ya da yanlış rapor ederler... Evet duygular somatik ama aynı zamanda temel olarak semantiktirler: zihinsel ekonomimizdeki anlamlı şeylerdir.⁴⁴

Prinz bilişsellik ve duygunun nasıl iç içe geçtiğini göstermeye çalışırken bilişselci görüşlerin tarafından değil de bedenlenmiş bir duygu süreci yaklaşımı ortaya koyarak diğer görüşleri geride bırakır görünür. Amaç, duygularla ilişkide olan bilişsel bileşenlerin bedensel değişimlerin üstünde ve ötesinde olduğunu düşünen bilişselci yaklaşımları eleştirerek, yargıların illaki önermesel tutumda olmak zorunda olmadığını göstermektir.⁴⁵ Prinz

43 Prinz, J. *Gut Reactions: A Perceptual Theory of Emotion*. New York: Oxford University Press. (2004a).

44 Prinz, J. "Embodied Emotions", *Thinking About Feeling*. Ed. Robert Solomon. New York: Oxford University Press. (2004b). s. 44.

45 Prinz, J. "Embodied Emotions", s. 24.

yargı kuramı ve değerlendirme kuramının dayandığı temsillere dayalı yönelimselliklerle belirlenen –çünkü değerlendirme ya da yargılama birinin ilgi ve çıkarlarına dayalı dış dünyadaki bir şeyin temsil edilmesine dayanır– bilişsel süreç anlayışına karşı bir manevra yapar ve bedensel kontrole dayanan bilişselliğin barındırdığı temsillerin düşünceler ya da kavramlar olarak değil de dispozitifler (eğilimler) olarak bilişsel sistemde tutulduğunu iddia eder. Böylece vurgu, bilişsel sürecin ya da değerlendirmenin gerçekleşmesi için gerekli hali hazırda bulunan depolanmış ve dışarıdan beyne yansıyan kavramlar ya da inançlardan, bu inançların oluşma sürecine, sürece ya da düşünme eyleminin kendisine kaymış olur.

Bir düşünce olmak, onlara sahip olan organizma tarafından kontrol altına alınabilen temsillerden oluşmayı gerektirir. Düşünmek, tam tersine, gerçek çabayı gerektirir. Bilişsel bir eylem, baştan aşağı kontrol altında bir düşünce ortaya çıkarma eylemidir. Algı durumunda otomatik olarak üretilmiş düşünceler, düşünülmemiş düşüncelerdir. Onlara düşünmeden sahip oluruz. Onlar bilgidir, bilişsel eylem değil.⁴⁶

Bu bağlamda Prinz, duyguların aynı zamanda değerlendirmeler olduğunu iddia ederken, bu değerlendirme süreci için gerekli temsillerin, Damasio'nun SİH görüşüyle paralel biçimde, beyin ve beden arasındaki geribildirim ve ileribildirimlerin sağladığı döngüsel sistemde, sahip olunan depolanmış bir sabit olarak değil, ancak bir eylem olarak var olduğunu iddia etmiştir. Bu anlamda duygular, hali hazırda beyinde varolan temsillere dayalı bilişsel varlıklar olmasa da, organizma-çevre ilişkisini, organizmanın çevreyle girdiği ilişkide bizzat eylem içinde, beden hallerini kayıt altına alarak temsil eden bedenleşmiş değerlendirmelerdir. Böylece, bu bağlamda hislerin bilgi taşıdığını düşünebiliriz.⁴⁷ Bu bilgi bize duyguların yönelimselliğini açıklayacak bir araç sunar, her duygu durumunda, organizmaya bir şekilde ilişkili olan bir nesne, olay ya da durum vardır. Fakat bu bilgi, ilaveten beden ve çevre arasındaki nedenselliği temsil eden kavramlara ihtiyaç duymadan, doğrudan bunlar arasındaki ilişkiselliği temsil ederek hali hazırda bedenin içine girdiği nedensellik izleğini temsil eder.⁴⁸ Uyarım ve organizmanın tepkisi arasındaki nedenselliği ortaya koyacak

46 Prinz, J. "Embodied Emotions", s.46.

47 Prinz, J. "Embodied Emotions", s.78.

48 Prinz, J. "Embodied Emotions" s. 52.

soyut bir değerlendirme süreci olmadan, bedenlenmiş değerlendirme sürecinin kendisi, bedenin kendi durumlarının haritasını çıkararak geribildirimleri ve ileri bildirimleriyle kendi kendisini beslemesiyle gerçekleşir ve bedenin hali hazırda çevreyle girdiği ilişkinin nedenselliğinin somatikduyumsal sistemlerin devrede olmasıyla doğrudan temsil edilmesinin ürünüdür. Bu sayede duygular, hem bedendeki değişimlerin algılanması hem de bu değişimleri yaratan beden-çevre ilişkilerinin algılanması olarak, hem somatik hem de semantik boyutlara sahiptir. Böylece Prinz için anlam, anlamlı soyut inançlar ya da düşünceler arasındaki ilişkilerin bir ürünü olarak değil, bedenlerin içine yerleştirilmiş bir hareket olarak tanımlanır. Bu noktada, bilişselciler için var olan bilişsel süreç ve duygu oluşumu arasındaki keskin ayrımın Prinz'in kuramında muğlaklaştığını görürüz, çünkü duygular da kendi adlarına anlam üretimi sürecine katılmış olurlar. Fakat, Prinz'in bedenlenmiş değerlendirme kuramı yine de, organizmanın temel ilişkisellik izleklerinin ya da eğilimlerin temsili kayıt işleminin beyinde –limbik sistemin bir parçası olan ve duygusal hafızanın oluşmasında öncelikli role sahip olan amigdalada– biten bir işlem olduğuna dayanır. Her ne kadar beynin temsil etme süreci bir eylem olarak tarif edilse de ve bu temsiller inanç ve yargılardan çok eğilimler şeklinde kendini gösterse de, nihayetinde somatikduyusal devrelerin tepkileri beyinde kaydedilir ve temsile dönüşür. Beyindeki sinirsel araçların zihinsel içerikler taşıdığı inancı, bilişselciler için olduğu gibi Prinz gibi bilişselci olmadığını iddia edenler için de geçerlidir. İfadeler nasıl dilsel içerikler taşıyorsa, sinirsel araçlar da zihinsel içerik taşımaktadırlar. Anlamın nasıl üretildiğine dair görüşler arasında baskın olan bu inancın arkasında, nasıl bir ansiklopedide aradığımız bilginin yerini tespit edebiliyorsa, zihinsel içeriklerin de yerleri tespit edilebilen antiteler olduğu ya da, anlamın nasıl kurulduğunu anlayabilmemiz için, yerleri tespit edilmek zorunda olan antiteler olduğu inancı yatar. Zihnin nasıl çalıştığını ya da duyguların anlamlılığını açıklayabilmek için açıklayıcı araçlar olarak temsiller, yerlerinin beyinde tespit edilebilmesini sağlayabildiğimizde sanki tüm değerlendirme sürecinin nasıl geliştiğini açıklayacak gibidirler. Bedenin duygusal tepkilerinin, ister eğilimler isterse inançlar olarak olsun bir “içerik” taşıdığını iddia etmek, bu içeriğin zorunlu olarak yerinin tespiti sorununu gündeme geleceğinden

ve buraya kadar bahsettiğimiz bütün görüşler için bu yer her koşulda beyin içi bilişsel bir faaliyet olarak tanımlanmak zorunda olacağından, saydığımız bütün görüşler, zihin-beden ayrımı temelinde biliş-duygu ayrımına düşmek zorunda kalmışlardır. Prinz'in duygular konusunda bedene önemli bir rol biçtiği iddia edilebilse bile, biliş anlayışında kendisi bir bilişselcidir, yani bilişsel süreçlerin beyin içi bir faaliyet sonucu olarak bilgisayarimsal bir yolla gerçekleştiğini düşünür. Bu durumda karşılaşıcağımız sorunu özetlemek gerekirse; duygu sürecinin bedensel bileşenleri olarak duygusal uyarılma ve davranışsal tepkinin oluşma süreci, duygunun bilişsel bileşenlerinden ayrı olarak düşünülür. Bilişsel bileşenlerin işlevini yerine getirmek için her durumda temsillere ihtiyaç duyduğu kabul edildiğinde, temsillere dayanmayan bedensel bileşenlerle, temsillere dayalı var olan bilişsel bileşenler bir birinden ayrılmış olur. Kısaca, ne kadar bedenlenmiş bir görüş ortaya koyulduğu iddia edilerek, bedene daha büyük bir rol biçilse de, biliş konusunda bilişselci kalmak ve temsillerin varlığına dayanmak kafa-beden ayrımının korunmasına neden olacaktır. Bunun sonucu da biliş ve duygunun her şeye rağmen birbirinden ayrılmasını beraberinde getirmesi olacaktır. Böyle anlaşıldığı sürece, beden duygunun üreticisi değil, yalnızca taşıyıcısı olarak kalmaya mahkum olacaktır ve böylece yönelimselliği sağlayan her daim duygunun bilişsel bileşeni olacaktır. Colombetti ve Thompson'a göre,⁴⁹ bu durumda dünyadaki şeylerin birey için kişisel önemini ve ayırıcılığını sağlayan bileşen her zaman bilişsel değerlendirme bileşeni olduğu için, duyguları öznel kılan bileşenin her zaman bedenlenmemiş değerlendirme süreci olduğuna inanılır ve buna göre de uyarılma ve davranışsal tepki duygunun nesnel tarafları olarak kalır. Onlara göre, bu nesnel-öznel ayrımı bilişselcilikten miras alınan kafa-beden ayrımının bir başka yüzüdür. Öznel anlam, bilişselliğin bir ürünüken, bedensel uyarılma, duyum ve tepki, nesnel bir taşıyıcı ve iletken görevi gören bedenin nesnel kişiliksizleştirilmiş ya da öznellikten yoksun bileşenleridir. Beden Prinz'de olduğu gibi, değerlendirme sürecini etkileyebilse bile bu etkileşim iki ayrı şeyin ya da ucun bir birine "temas etmesi" gibidir, iç içe geçip

49 Colombetti, G. ve E. Thompson, "The Feeling Body: Towards an enactive approach to emotion", W. F. Overton, U. Müller ve J. Newman (Eds.), *Body in mind, mind in body: Developmental perspectives on embodiment and consciousness* içinde. New York, NY: Lawrence Erlbaum, (2008), s. 55.

birlikte hareket etmesi gibi değil.⁵⁰ Beynin belirli bir noktasında gerçekleşen bu dışsal temas, ne duygu anlayışını ne de bilişsel sürecin kendisini bedenlenmiş yapmaya yetmez.

Bilişselcileri ve his kuramlarını yönelimsellik ve hisleri aynı anda açıklayamamakla eleştirirken öne sürdüğümüz gibi, beden ve değerlendirme süreçleri arasında bir aracı olarak giren temsillerin varlığı, bilişsel işlemler ve bedensel duyumsama arasında bir ikilik yaratmaktadır. Bir tarafta, duyguların yönelimsel bir içeriğe sahip olmasını sağlayan, bedenin dış dünyayla ilişkisinin nedenselliğini kuracak olan önermesel ya da eğilimler biçiminde var olan temsillerin varlığını iddia eden ve bu temsillerin bilişsel sürece malzeme sağladığını savunan bilişselci görüşler vardır. Diğer tarafta, temsillerin varlığının ve duyguların nasıl anlamlı olabildiklerinin sorgulanmadığı, doğrudan bedensel hislere odaklanmış his kuramları vardır. Prinz'in bedenlenmiş değerlendirme kuramı bu ikisinin arasında yer alıyormuş gibi görünür. Burada Prinz'e yöneltilebilecek bir soru, bedensel değişimlerin hislerinin nihayetinde akılsal ya da bilişsel sürece hizmet ettiğini ve böylece bilişsel sürecin içeriğinin bedenin ilişkilenmeleriyle sağlandığını iddia ederken, temsillerin doğrudan inançlar ya da yargılar olarak değil de, bedenin dış dünyayla kurduğu nedensellik ilişkilerinin izleğinin algılanması olarak var olduklarını söylemekle bilişsellik ve duygu süreci arasındaki boşluğu doldurmuş olur muyuz? Başka bir deyişle bu ayrımın ortaya çıkmasına neden olduğunu söylediğimiz temsillerden kurtulmuş olur muyuz? Temsillerin dispozitifler, eğilimler ve inançlar olarak var olması, akıl-duygu ayrımı, zihin-beden ayrımı açısından durumu değiştirir mi? Bedensel dinamikler işin içine katılmış olsa bile, anlamlılığın ve yönelimselliğin öyle ya da böyle temsillerin varlığına bağlandığı ve bedenin görevinin sadece sinir sistemine bağlı ya da değil –Damasio'dan devralınan tüm biyokimyasal süreçlerin hesaba katılması fikri de dahil– duyular ve duyumsamanın içeriğinin aktarılması olarak aracı bir konumda kaldığı bir durumda, kısaca bedenin anlamın doğrudan bir üreticisi olmadığını bir durumda ne kadar akıl-duygu ve zihin-beden ayrımına düşmeden duyguların hem anlamlı hem de hislere dayalı olduğunu iddia edebiliriz? An-

50 Colombetti, G. ve E. Thompson, "The Feeling Body: Towards an enactive approach to emotion", s. 55.

lamlılığın temsile dayalı süreçlere bağlandığı bir durumda, temsile gelmesi mümkün olmayan bedensel hislerin kendi adlarına, otonom süreçler olarak anlam yaratımına katılması nasıl mümkün olabilir? Bu sorunun çözümü, bedenin doğrudan anlam üreticisi olduğunu gösterebilmekte yatar. Böylece, temsile dayalı süreçler aradan kalkacak ve beden, bilişselliğin ve hislerin birbiri içine girmiş olduğu ve birbirinden ayrılamadığı bir durumla ancak betimlenebilecektir.

Bedenlenmiş-Enaktif Duygu Kuramı

Bilişselci olmayan bedenlenmiş-enaktif duygu kuramı temelde, bilişi enaktif yaklaşımla değerlendiren ve fenomenoloji, psikoloji, biyoloji ve sinirbilim alanlarının sentezi sonucu ortaya çıkmış olan enaktivizme dayanır.⁵¹ Enaktivizmin ana fikri, genel olarak bilişsel bilimlerde yaygın olan, bedenin bilişsel yetilere dayanak oluşturamayacağı ve bilişselliğin ancak merkezi olarak beyin tarafından gerçekleştirilebileceği fikirlerine karşı, bilişselliğin dünyaya hali hazırda gömülmüş olan yaşayan organizmanın bütünü tarafından gerçekleştirildiği ya da enakt edildiğidir. Enakt etmek burada, organizmanın çevresiyle girdiği dinamik ilişkide eylemlerini içinde bulunduğu durumun gerekleriyle eşleştirmesinin sonucu olarak anlamın açığa çıkarılması anlamında kullanılır.⁵² Temel fikir, bilişi önceden verili bir dünyanın önceden verili bir zihin tarafından temsil edilmesi olarak değil, daha ziyade dünyadaki bir organizmanın sergilediği eylemlerin tarihi zemininde bir dünyanın ve bir zihnin canlandırılması, harekete geçirilmesi (enaction) olarak anlamaktır.⁵³ Kısaca, dünya deneyimimiz organizmaların duyuşal-motor yetileri ve çevre arasındaki karşılıklı dinamik anlamlı etkileşimin ürünüdür ve bilişsellik organizmaların çevreden pasif olarak alımladıkları girdilerin değil, bizzat aktif olarak bu organizmanın çevredeki hareketleri ve organizmanın fiziksel yapısı tarafından belirle-

51 Varela, F. J., Thompson, E. T, ve Rosch, E. *The embodied mind: Cognitive science and human experience*. Cambridge, MA: MIT Press. (1991); Thompson, Evan. (2007). *Mind in Life: Biology, Phenomenology and The Sciences of Mind*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

52 Protevi, John, ed. "Enaction". *A Dictionary of Continental Philosophy*. Yale University Press. (2006). s.169.

53 Varela, Francisco J; Evan Thompson; Eleanor Rosch, *The embodied mind: Cognitive science and human experience*. MIT Press. (1992). s. 9.

nir.⁵⁴ Neyi algıladığımız, bedenimizin yapısına bağlıdır, yani algıladığımız şey, beynimizin, sinir sistemimizin ve diğer organların yapısı ve çevremizdeki diğer şeyler ve bedenlerle nasıl eşleştirmeye göre değişir. Maturana ve Varela buna “ortak-var olmanın koreografisinde yapısal dans” adını verirler.⁵⁵ Bilgi hasıla gelen bir şeydir, özne ve nesne arasında bir uçtan bir uca taşınabilen bir şey değil. Evan Thompson, bilişselliği bilişsel öznenin eylemine bağlayarak açıklar, “bilişsel bir varlığın dünyası, önceden belirlenmiş, dışsal bir alan değildir... tam tersine bu varlığın otonom özneliği ve çevreyle eşleşme kipi tarafından harekete geçirilen ya da öne çıkarılan ilişkisel bir alandır.”⁵⁶ Beden ve çevre arasındaki ilişki Thompson’ın benzetmesiyle tıpkı radyoda doğru frekans bulunduğunda anlamlı sesin ortaya çıkması gibidir, bilişsel özne çevresine uyum sergiler ve bu uyum temsillere dayalı aracı bir sürece ihtiyaç duymaz, yani bilişsel özne çevreden pasif biçimde aldığı bilgiyi temsillere dönüştürüp değerlendirerek çevresindeki şeylerin ayırcılığını tayin etmez. Bilişsel aktivitenin bilişen sistem ve bu sistemden ayrı nesnel çevre gibi iki ayrı bağımsız tarafı yoktur; bilişsel bedenin uyumlandığı tikel çevre, bu bedenin yetileri ve aktivitesi oranında

54 Bu fikir genel olarak enaktivizm görüşünün “bedenlenmiş dinamikçilik” (embodied dynamicism) yaklaşımına dayanmasından gelir. Buna göre zihin, temsile dayalı bedenlenmemiş bilgisayarimsal süreçlere dayalı olarak değil, bedenlenmiş dinamik bir sistem olarak anlaşılır. (Thompson, 2007, s.11) Bilişsellik sadece kafatası içi bir süreç olarak salt beyne bağlı bir süreç olarak değil, beynin biyolojik gerçekliğini ve onun yaşayan organizmanın bedeniyle ve çevreyle girdiği dinamik ilişki içinde anlaşılır. Temsiliyetçiliğe göre, zihin ve dünya arasındaki ilişkiye bedenlenmemiş zihinsel temsiller aracılık ediyorken, bedenlenmiş dinamikçilik temsiliyetçiliğin reddeder ve kendi kendini düzenleyebilen sistemlere odaklanır. Beyin, beden ve çevre arasında devamlı duysal-motor etkileşimler lineer olmayan ve dairesel bir nedenselliğe sahiptir. Dinamik sistem yaklaşımı bize şunu söyler, bilişsel öznel dinamik sistemlerdir ve bu nedenle organizmanın çevreye verdiği tepkilerden oluşan “içsel” süreçlerini, bu süreçlerin nedeni olarak gösterilen “dışsal” uyarıcılardan yalıtılmak mümkün değildir. Yani zihni kuran şeyin, içeriden mi dışarıdan mı kaynaklandığını tespit etmek mümkün değildir. Buna göre, sistem tanımlı yaparken vurgu, sabit antitelerden süreç kavramına kayar, önemli olan süreçtir. Dinamik bir sistemin oluşumuna katılan bileşenler; (i) yinelenmeli olarak ortaya çıkışları ve bir ağ olarak edimselleşmeleri için birbirlerine bağlıdırlar, (ii) hangi alanda olurlarsa olsunlar bir bütünlük olarak sistem meydana getirirler, (iii) çevreyle olanaklı etkileşimlerin alanını belirlerler. (Varela, 1979, s.55)

55 Maturana, H. R. & Varela, F. J. *The Tree of Knowledge: The biological roots of human understanding*, Boston: Shambhala Publications. (1987). s. 248.

56 Thompson, Evan. “Sensorimotor Subjectivity and the Enactive Approach to Experience,” *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 4. (2005). s.407.

kendini açığa çıkaracaktır. Dolayısıyla, bedenlenmiş bilişsel bir sistemle çevre arasında, organizmaya çevredeki ayırıcı şeylerin bilgisinin ekstradan çevrilmesi yani temsil edilmesi sürecine, bu beden zaten çevreye uyumlanmış olduğundan ihtiyaç yoktur. Bu uyumlanma sürecinin nasıl meydana geldiğini açıklamak için başvurulan kavramlardan biri, enaktivizmin temellerinden biri olan, biyolojinin katkısıyla ortaya çıkmış “otopoesis” kavramıdır. Bu kavram biyolog Humberto Maturana ve Francisco Varela tarafından hücre gibi yaşayan sistemlerin nasıl kendi kendilerine yaşamsallıklarını koruyabildiklerini anlamak için ortaya attıkları ve sonra da karınca kolonileri ya da insan bedeni gibi daha karmaşık organizmaları anlamaya doğru genişlettikleri bir kavramdır.⁵⁷ Buna göre, canlı bir organizma kendi kendini yeniden üretme ve devamlılığını sağlama kapasitesine sahip bir sistemdir, yaşayan sistemlerin doğası otonomdur (kendi-kendini belirler). Bir hücre gibi, dinamik bir sistem olarak beden, hem kendi bütünlüğünü korur hem de çevreyle madde alış verişine devam eder. Bu alış verişin, bu ilişkilenenin ortadan kalması demek bir anlamda organizmanın ölmesi demektir. Bilişsellik, bu anlamda, organizmaların kendi kendilerini düzenleyebilmeleri olarak anlaşılır. Bilişsellik ve yaşamak aynı şeydir denilebilir. Bir kuş sürüsünde olduğu gibi, sürü olarak havada devasa bir makinesel uyumu sergileyebilmek için, sistemlerinin her bir parçasının nasıl hareket etmesi gerektiğini belirleyen, sistemlerinde verili bir yönerge ya da kontrolü içeren bir bölüm yoktur. Daha ziyade kuşlar, bir çok içeriğin işin içine girdiği ama en nihayetinde çevreleri ve birbirleriyle bedensel olarak girdikleri etkileşim ve ilişkinin ürünü olarak havada toplu dalgalar çizerler. Enaktivizm bu kavramı fenomenolojiden devraldığı, bedenimizin sadece bir fiziksel antite değil aynı zamanda da yaşantılanmış ya da yaşayan bir yapı olduğu fikriyle birleştirir.⁵⁸ Buna göre, bedenlenmiş yaşama yalnızca fiziksel bir nesne olarak değil aynı zamanda yaşanmış bir deneyim olarak bakarız, iki taraf birbirini bilgilendirmek zorundadır deneyimi anlarken, yani beyne ya da diğer organlara bakarken aynı zamanda deneyim betimlemelerini de işin içine katmak zorundayızdır. Bedensel ey-

57 Maturana, H. R. & Varela, F. J. *De Maquinas y Seres Vivos. Una caracterizacion de la organizacion biologica*, Santiago (Chile): Editorial Universitaria. (1972).

58 Merleau-Ponty, M. *Phenomenology of Perception*. Trans. C. Smith. London: Routledge. [1945] 1962. s. 108-110.

lemlilik ve beyinsel faaliyeti incelemek dairesel bir düzende olmalıdır. Bu daireselliğin Merleau Ponty'nin “ben bedensel bir özneyim” deyişinde en iyi şekilde ifade edildiği söylenebilir. Buna göre, dünyayla kurduğum ilişki bir özne-nesne ilişkisi değil, bir dünyada olmaklık ilişkisi olarak tanımlanır. Yani her durumda algılayan özne dünyada konumlanmıştır. Ponty, bu konumlanışlığın belirlediği dünyayla temel etkileşimimizin düşünümsel olmaktan ziyade bedensel ve yetisel olduğunu söyler ve bunun adına “motor yönelimsellik” der.⁵⁹ Motor yönelimsellik Ponty'nin “yönelimsel ark” kavramsallaştırmasıyla birlikte anlaşılmalıdır. Buna göre, beden ve çevresi arasında, zamanla seçici tepkiler üretmeyi gerektiren çevredeki durumlarla sürekli olarak baş etmeyle kazanılmış yetilere dayalı bir geri bildirim döngüsü vardır. Bu geri bildirim sistemi, eylem ve çevre arasındaki dairesel nedenselliğe bağlı ilişkidir. Geçmiş deneyimler, bedenün yetileri sayesinde şimdiki deneyime yansıtılır. Dolayısıyla, pratik olarak dünyayla yetilerimiz ışığında baş etmek için, geçmiş deneyimlerin şimdiye yansımalarını sağlamak adına temsillerin aracılık görevi görmesi gerekmez. Dünyayı anlamlı hale getiren bedensel olarak yapabilirliklerimizdir. Beden ve çevre arasında kurulan dinamik ilişki, bu nedenle sadece şimdiki deneyimi değil geçmiş deneyimleri de ilgilendirir fakat bütünüyle bedenlenmiş bir yoldan. Enaktivizme göre, bilişsellik bedenlenmiş eylemin ürünüdür. Bilişsel yapılar ve süreçler, algı ve eylemin yinelenen duyuşal-motor örüntülerinden doğar. Organizma ve çevre arasındaki duyuşal-motor eşleşme, iç kaynaklı ve dinamik sinirsel etkinlik örüntülerinin biçimlenmesini belirlemez ama modüle eder ya da ayarlar.⁶⁰ Bu etkinlik de karşılığında duyuşal-motor eşleşmeyi bilgilendirir, böylece bedenlenmiş organizmanın bütünü anlam üreten, kendi kendini düzenleyebilen otonom bir sistem haline gelir.⁶¹ Sinir sistemi bilgiyi bilgisayımşal anlamda işlemez. Bilgi, algısal, bilişsel ve motor katmanlara ayrılmış hiyerarşik bir düzende işlem sırasına göre akmaz, daha ziyade, sinir sistemi otonom bir yapıya sahiptir. “Kendi tutarlı ve anlamlı etkinlik örüntülerini, etkileşim halindeki dairesel ve yeniden girişli duyuşal-motor sinirler ağı olarak işleyişine göre, aktif biçimde meydana-

59 Merleau-Ponty, M. *Phenomenology of Perception*. s.110.

60 Colombetti ve Thompson, 2008, s.56.

61 Colombetti ve Thompson, 2008, s.56.

na getirir ve korur.⁶² Duyusal-motor eşleşme, algı ve eylemde ifade edilir.⁶³ Enaktivizme göre, algı bize olan bir şeyden çok, bizim bizzat yaptığımız bir şeydir.⁶⁴ Algılamak, bir eylemdir ve duyusal uyarımın nasıl hareketin bir işlevi olarak değiştiğinin örtük ve yetilere dayalı bilgisini içerir.⁶⁵ Buradan çıkacak sonuç, enaktivist görüşe göre insan zihninin, organizmanın bütününde bedenlenmiş ve dünyaya gömülmüş olduğudur. Dolayısıyla, kafa içi yapılara indirgenemez. Anlam ve deneyim, beyin, beden ve dünya arasındaki karşılıklı sürekli etkileşim sayesinde açığa çıkarılır ya da yaratılır.

Bedenlenmiş enaktif duygu kuramı, bilişselci olmayan bir çizgi izleyerek, değerlendirme ve duygulanım sürecinin birbirinden ayrılmaz şekilde bedenlenmiş bir yolda iç içe girdiğini iddia eder. Günümüzde bu kuramın önemli temsilcilerinden Giovanni Colombetti,⁶⁶ bazı bedenlenmiş duygu kuramlarının her ne kadar duygu oluşumunda beden rolüne vurgu yapmaları nedeniyle bilişselcilikten ayrılmış görümler de, duygu sürecinde bilişsel kısımla bedensel dinamikleri birbirinden ayırdıkları için yine de bilişselciliğe düştüklerini iddia eder. Jesse Prinz bunlara bir örnektir. Colombetti'ye göre, duyguların içsel nedenlerini göstermeye gerek yoktur, duygular daha ziyade kendi-kendini düzenleme örüntüleridir ve bu örüntüler bağlama göre değişebilir ve organizmanın durumu, evrimsel ve gelişimsel bileşenler duygusal vakaların niteliğini belirler, e.g. bazı duygusal örüntüleri kültüre göre farklılık göstermezken bazıları gösterebilir. Bu kuram için değerlendirme, beyne sınırlanmış, bedensel duyumsamadan ve bedensel boyutlarından (iç organlar, kas iskelet sistemi, ifadesel ve davranışsal) ayrılmış değildir. Kısaca, değerlendirme sadece kafatası içi bir faaliyet tarafından değil, konumlanmış organizmanın bütününe aktif olarak katıldığı eylemliliği tarafından meydana gelir. Değerlendirmeyi duygudan ayırmak mümkün değildir ve aynı zamanda değerlendirme deneyimi de iç

62 Colombetti ve Thompson, 2008, s.55.

63 Colombetti ve Thompson, 2008, s.57.

64 Noë, A. *Action in perception*. Cambridge MA: MIT Press. (2004).

65 Colombetti, G. "Enaction, Sense Making and Emotion", *Enaction: Toward a New Paradigm for Cognitive Science*. Ed. John Robert Stewart, Olivier Gapenne & Ezequiel A. Di Paolo. The MIT Press: Cambridge. (2010). s. 57.

66 Colombetti, G. "Enaction, Sense Making and Emotion". s. 57-58.

organsal duyumsama ya da eylem eğilimleri şeklinde ortaya çıkan hislerden ayrılabilir değildir. Hisler, değerlendirmenin bir parçasıdır. Bu iddiayı sinirbilimsel çalışmalarla desteklemek mümkündür. David Lewis'in⁶⁷ çalışmaları göstermiştir ki, bilişden duyguya izlenecek lineer bir nedenselliği takip etmek mümkün değildir, başka bir deyişle, duygu oluşumunun ve bilişin meydana geldiği bölgeleri birbirinden ayırarak tespit etmek mümkün değildir. Geleneksel olarak duygu ürettiğine inanılan bölgeler e.g. amigdala aynı zaman da bilişsel faaliyetlere de katılmaktadır, aynı şekilde bilişsel faaliyetin yürütüldüğüne inanılan alın korteksi aynı zaman da duygusal faaliyete de katılır. Kısaca, bilişi ve duygusal süreçleri birbirinden ayıracak bir beyin haritası çıkarmak mümkün değildir. Enaktivizm bu noktada, beynin organizmanın geri kalanıyla sıkı bir ilişki içinde olduğunu, birleşmiş vaziyette faaliyet gösterdiğini ve duygusal süreçlerle bilişsel süreçleri birbirinden ayırmanın imkansız olduğunu iddia eder. Duygulanımsallık, kendi varlığımızın devamlılığını sağlama kaygısı etrafında örülen, kaçınılmaz olarak içinde olduğumuz bir etkileme ve etkilenme sürecine verilen addır. Ancak, varlığımızın devamına ve çevreye uyumlanabilme kapasitesine göre bizi ilgilendiren şeylerden etkileniriz. Colombetti buna “ilkel duygulanımsallık” der.⁶⁸ İlkel duygulanımsallığa bakteriler de dahil olmak üzere tüm canlılar sahiptir. Anlam üretmek, sinir sistemine sahip olup olmasının önemli olmadığı yerde, tüm organizmaların kendi organik sistemleri aracılığıyla katıldığı bir süreçtir. Duygulanımsallığa sahip olan her canlı, çevresiyle girdiği ilişkide varlığının devamlılığı ve iyiliği için “bir anlam dünyası meydana getirir.”⁶⁹ Eğer duygulanımsallığın yaşayan organizmaların hayatta kalması için gerekli bir özelliği olduğunu anlayabilirsek, bir bakterinin de kendi yaşamsallığı için önemli ve ayırıcı olan şeyleri tespit edebildiği, eleyebildiği ve bunlar yolunda karar verebildiği yerde, bu bakteri için de anlam üretmenin geçerli olduğunu kabul edebiliriz. Böylece bir organizmanın bedensel ilişkileri aracılığıyla dünyayla bağ kurmasının her koşulda kendinden yönelimsel ve hislerinin de bu süreçte

67 Lewis, M. D. 2005. “Bridging emotion theory and neurobiology through dynamical systems modeling”, *Behavioral and Brain Sciences* 28:169–245.

68 Colombetti, G. 2014. *The Feeling Body: Affective Science Meets the Enactive Mind*. Cambridge, MA: MIT Press.

69 Colombetti, 2014, s. 21.

aktif olarak yer aldığı ve duygulanımsallığın bizzat bilişsel bir aktivite olarak tanımlandığı bir anlayışa varırız. Duygulanım bilişseldir fakat burada bilişsellik beyinle sınırlı bir sürece tekabül etmez. Bedenin geri kalanı da anlam üretiminde bizzat etkindir. Yaşam regülasyonu süreci, canlıların kendi kendilerini devam ettirme ve varlıklarını koruma yolunda duygulanımsallıkları yoluyla anlam meydana getirmelerinden ibarettir. Anlam üretme duygulanımsal sürece önsel değildir. Kısaca, organizma kendi için iyi ya da kötü olanı duygulanımsallığı aracılığıyla belirler, duygulanımsallık öncesi soyut bir değerlendirme süreci sonrasında değil. Böylece, organizmaların kendi doğalarında içkin olarak bir amaçlılık barındırdıklarını söylemiş oluyoruz. Bu amaçlılık canlı varlıkların kendi varlıklarını korumaları yönde davranmalarını sağlar ve bu anlamda Spinoza'nın *conatus* anlayışıyla paraleldir; doğadaki her şeyin özü kendi varlığını koruma çabasıdır. En karmaşığından en basitine kadar canlılık, ilişkiye girdiği çevreyle regülatif bir etkileşim içindedir, böylece dünyayı yaşayabileceği bir çevreye dönüştürür ve bu dönüşümün karmaşıklık derecesi canlıdan canlıya değişebilmektedir. Otopoietik yaşayan sistemler olmaları bağlamında her yaşayan organizma şu bakımlardan doğal amaçlara sahiptirler; (i) devamlı olarak hayatta kalma koşullarını yeniden üretirler e.g. çevreyle madde alış verişi içindedirler, (ii) kendileri ve çevre arasında bir sınır kurarlar ve böylece kendi bütünlüklerini kurar ve korurlar.⁷⁰ Enaktivizm bu doğal olarak amaçlı eyleme “anlam üretimi” adını verir. Bu bağlamda, anlam üretimi tüm yaşayan organizmaların sahip olduğu bedensel-bilişsel-duygusal bir anlama ve anlamlandırma biçimidir. Enaktivizme göre her otopoietik sistem, anlam-üreten ve böylece kendi kendilerini meydana getiren sistemler olmalarının sonucu olarak bilişsel bir sistem olarak kabul edilir. Anlam organizmanın bütünü tarafından üretilir. Sinirsel olmayan beden de, e.g. kimyasal süreçler ve bedenin kendi kendini düzenlemesini sağlayan düzenleyici sistemlerin bütünü, bu anlam üretimi sürecine katılmaktadır. Otopoiesis kavramı her canlının, yukarıda bahsedilen (i) ve (ii) aracılığıyla zorunlu olarak bir bakış açısı geliştiriyor olması gerçeğine

70 Colombetti, G. (2010). “Enaction, Sense Making and Emotion”. In *Enaction: Toward a New Paradigm for Cognitive Science*. Ed. John Robert Stewart, Olivier Gapenne & Ezequiel A. Di Paolo. The MIT Press: Cambridge. s.147-8.

vurgu yapar. Yani, sürekli hayatta kalmaya, varlığını ve bütünlüğünü korumaya dönük yaşamsal çaba, canlıların ürettikleri anlamın “ilgili, bağlantılı” bir bakış açısının ürünü olmasını sağlar. Kısaca, dünyayla kurduğum ilişkide, şeylerle ve olaylarla karşılaşmam nesnel bir karşılaşmadan çok, kendi bedensel varlığımın selametini koruma ve bu amaçla çevreye uyum sağlama yönünde hali hazırda bedensel gereksinimlerim ölçüsünde zaten şekillenmiştir ve böylece başka bedensel bütünlükler ve durumlarla ilişkiye girmem hali hazırda şekillenmiş olan bakış açımın yönelimselliği ile belirlenir. Anlam üretimini belirleyen koşulların başında, organizmanın çevreyle yapısal eşleşmesi gelmektedir. Dolayısıyla, hiç bir değerlendirme süreci bu eşleşmeden bağımsız ve yalıtık sadece beyin içine sığdırılabilecek bir süreç değildir. Anlam, çevreyle girilen bu uyuşmanın ya da eşleşmenin sonucu olarak hasıla gelir ya da harekete geçirilir.

Bu manada duygulanımlar, otopoietik bir canlının dünyayı bedenlenmiş hisleri sayesinde anlamlı bir alana çevirmesini başka bir deyişle “çerçevelemesini” sağlar denilebilir.

Duygulanımsal çerçeveleme, sayesinde kişileri, nesnelere, somut gerçekleri, olgusal durumları ve kendimizi vb. bedenlenmiş dilek belirten (örneğin, önem verme, ilgi gösterme hisleri) hislerimiz bakımından yorumladığımız süreçtir. Bir çerçeve, insanların çevrelerinin belirli niteliklerinin altını çizdiği ve onlara katıldığı ve yine sayesinde, tasarlama, düşünme ve diğer bilişsel süreçler için başlangıç noktamızı çizebildiğimiz bilişsel bir kestirme yoldur.⁷¹

Bu bağlamda duygulanımsal çerçeveleme, duygu ve bilişselliğin iç içe girmiş ilişkisinden doğar. Değerlendirme süreci, kendiliğinden, otomatik ve bedenlenmiş değer biçme olarak düşünömsellik öncesi ve düşünömsellik eşliğinin altında gerçekleşir.⁷² Yaşayan organizma, yaşamsallığını ve iyiliğini koruma adına, çevrelerinde kendilerini ilgilendiren, onlar için önemli olan şeyleri tespit edip ve neyin iyi (yaşamsallığı tehlikeye düşürmeyecek) neyin kötü (tehlike ve zarar içeren) olduğunu değerlendirir. Bu noktada, kişisel anlam ve önem ön plana çıkar. Duygulanımsal çerçeveleme bize, bu kişisel anlamın nasıl bedensel dinamiklere bağlı ol-

71 Maiese, M. “Body and Emotion”, *The Routledge Handbook of Embodied Cognition*, Ed. Lawrence Shapiro. Routledge Press: New York. (2014). s.236.

72 Maiese, M. “Body and Emotion”, s.236.

duğunu göstermektedir. Bu tespit mekanizması entelektüel bir süreç değildir. Organizmanın neye dikkatini yönelteceğini belirleyen sistem, kuram ya da düşünümsellik öncesi bir süreçtir. Merleau Ponty'nin önerdiği gibi, düşünümsellik öncesi çevreyle eşleşme süreci, öğrenme ve organizmanın yaşam boyu çevreyle girdiği etkileşimlerin sonucu olarak meydana gelir. Bu tespit sisteminin oluşması, beyindeki alın bölgesi korteksin işlevine sınırlandırılmaz. Kısaca bedenin çevreyi değerlendirme sisteminin işlemesi sadece sinir sisteminin bir başarısı değildir. “Duygulanımsal çerçeveleme, beynin karmaşık ağına ve bedensel süreçlere dağılmış olarak en iyi şekilde anlaşılır. Sadece sinirsel devrelerle değil, aynı zamanda metabolik sistemlerin, içsalgı tepkilerinin, kas-iskelete bağlı değişimlerin ve kalp-damara ilişkin tepkilerle de iç içe gelişir.”⁷³ Bu bağlamda duygular, organizma için olayların ve şeylerin farklı derecelerde belirginlik kazanmalarını sağlayarak, duyuusal-motor döngüleri yönelten iç kaynaklı üretilmiş dinamik etkinlik örüntüleridir.⁷⁴ Bu nedenle, duygulanımlar ve hisler olmadan bilişsellik mümkün değildir denilebilir. Her türden algı ve değer biçme duyuusal ve değer yüküldür.⁷⁵ Bu değerler ve kişisel anlam, kendi kendini düzenleme ve varlığını koruma atılımı tarafından belirlenmiş bedenli varlığımıza dayalıdır. Dünyayı algılama kapasitemiz, çevreye uyumlanma yetimizi ön gerektirir. Bu uyumlanma ve böylece hayatta kalma yetilerimiz, organizmamızın bütünüyle dahil olduğu bir süreçte gelişen bilişselliğin ve duygulanımsallığın iç içe giren yapısı sayesinde oluşur ve gelişir.

Sonuç olarak, enaktivizme kulak verdiğimizde insan zihninin organizmamızın bütününde bedenlenmiş, dünyaya gömülmüş ve sadece kafa içi bir faaliyete sınırlandırılmaz olduğunu düşünebiliriz. Böyle bakıldığında, bilişselci yaklaşımların savunduğu üzere anlam üretiminin araçları olan temsillere ihtiyaç duymadan, anlamın ve deneyimin beden-beyin ve çevre arasındaki sürekli ve karşılıklı etkileşimin doğrudan ürünü olarak

73 Maiese, M. “Body and Emotion”, s.237.

74 Freeman, W. J. Emotion is essential to all intentional behaviors. *Emotion, development, and self-organization* içinde, ed. M. D. Lewis & I. Granic. Cambridge University Press. [GC]. (2000)

75 Varela, F. J. & Depraz, N. At the source of time: Valence and the constitutional dynamics of affect. *Arob@se. Journal de lettre et de sciences humain* 4(1-2). <http://www.arobase.to>. (2000).

yaratıldığını ve açığa çıkartıldığını görürüz. Enaktivizm, bu karşılıklı etkileşimin, birincisi kendi kendini regüle etmek ve varlığını koruma güdüsü, ikincisi, organizmanın çevreyle girdiği duyuşal-motor eşleşme olarak iç içe girmiş bu etkinlikler etrafında döndüğünü iddia etmiş oldu. Bu iddiaları, bilişselliğin duygulanımsallıktan ve duygulamaların hissedilmesinden bağımsız düşünülemezliği fikriyle birleştirdiğimizde ortaya bütünlüklü bedenlenmiş-enaktif bir duygu anlayışı çıkar. Bilişselcilerin ve his kuramlarının tek başlarına, hem yönelimselliği hem de hislerin varlığını ve duygu oluşumundaki rolünü açıklayamadıkları yerde enaktivizm, bu görüşlerin değerlendirme süreçleriyle, bedensel duyum, uyarılma ve tepkileri birbirinden ayıran yaklaşımlarına karşı çıkmış ve bu ikisini birbirinden ayırmanın yolunun hem zihin-beden ikiliğini ortadan kaldırmak olduğunu göstermiş, hem de bedenlenmiş bir biliş anlayışı olmadan duygu anlayışının da bedenlenmiş olamayacağını ortaya koymuştur. Enaktivizm, kafa-beden ve özne-nesne ayrımını bir tarafa bırakarak, duyguyu ve değerlendirme gibi anlam üretme süreçlerini, canlılığın yaşam prensibi etrafında örülen bir birlik ve bütünlük içinde değerlendirmemiz gerektiğini bize önerir. Değerlendirme ve bizim için neyin ayırıcı olduğunu belirleme süreci, kafamızda olup biten öznel bir süreçten çok, öznelliğini bedensel varlığımızın bütününe borçlu olan ve bedenimizin aktif olarak bütünüyle katıldığı bir sürecin ürünüdür. Dünyaya dair bilgimizin öznelliği ancak bize yaşadığımızı hissettiren hislerimizin öznelliğinden gelir. Dünyamızı anlamlı kılan yaşam ilkesidir ve her canlı beden kendi yapısına ve eşleşmesine göre bir anlam dünyasına sahiptir. Bu bağlamda duygular, dış dünyanın nesnel temsillerinin manipülasyonu beyinde işlenmesinin değil, iç ve dış ayrımının yapılamadığı bir koşulda ilişkisel bir ontolojinin zorunlu sonucu olarak, hareket ve yaşamın korunması ilkeleri temelinde beyin-beden-çevre etkileşiminin ürünüdür. Uyarılma ve davranışsal tepki, duygunun nesnel bedensel taşıyıcıları değildir. Tam tersine bedensel değişimler, değerlendirmelerin hem yapısal hem de fenomenolojik olarak kurucusudur, yani değerlendirmelerimizin öznelliğini sağlayan beyin içi bir faaliyet değil beden bütününe ilgilendiren hislerimizdir. Değerlendirme süreçleri hislerden bağımsız gelişmez, tam tersine hislerimiz sayesinde bir kez daha öznel bir karakter kazanır tüm değerlendirmelerimiz. Benlik algımızı meydana

getiren, tam da varlığımızı korumak adına yaptığımız değerlendirmelerin bedensel olarak duyumuna sahip oluşumuz, kısaca yaşadığımızı hissetmemizdir. Duygular, dünyayla etkileşimimizdeki bizi yaşama bağlayan bağlarımız, bizi hayatta tutmaya yetecek yetileri sarıp sarmalayan koruyucu kalkanlarımızdır. Yaşamın bedenlerimizde kurduğu algı mekanizmaları olarak duygusal duyarlıklarımızı, bedenlerimizden ayrı, yalıtık ve soyut kafa içi bilişsel süreçlerle anlamaya çalışmak, anlamın yaşamsallıkla ilişkisini görmezden gelmek olacaktır. Bu anlamda bedenlenmiş-enaktif duygu kuramı, biliş-duygu ve zihin-beden ayrımlarına dayalı görüşleriyle diğer duygu kuramlarının başarılı olamadığı açığı doldurarak, duyguların hem hislere dayalı hem de anlamlı oluşunu açıklamaya dönük en kapsamlı yaklaşımı sırtını yaşam prensibine dayayarak verir.

Öz

Zihin-Beden Ayrımına Dayanan Duygu Felsefelerinden

Olası Bir Çıkış Yolu Olarak Bedenlenmiş-Enaktif Duygu Anlayışı

Bu çalışmada, duyguları anlarken biliş ve bedensel duygulanımları birbirinden ayırmanın felsefi sonuçları üzerinde durulmuştur. Buna göre, biliş-duygu ayrımının, zihin-beden ayrımının ön varsayılmasına dayandığı iddia edilmiş ve bu ayrımlar temelinde kurulan duygu anlayışlarının duygu oluşum sürecindeki bileşenleri bütünüyle açıklayamadığı öne sürülmüştür. Bilişselciliğe dayanan yargı ve bilişsel değerlendirme duygu kuramları duyguların yalnızca beyin içi bilişsel faaliyete dayandığını ve bedensel duyumsamanın duygu sürecinin yalnızca bir yan ürünü olduğunu iddia ederken öznel hislerin varlığını ve duygu sürecindeki rolünü açıklamakta eksik kalmaktadır. Diğer yandan, bedensel hisleri ön plana alan duygu kuramlarının ise, bedensel duyumun duygu oluşumundaki rolünü açıklayabilmesine rağmen, duyguların yönelimselliğini ve anlamlı oluşunu açıklamakta eksik kaldığını söyleyebiliriz. Bu çalışma, bu iki kuramın düştüğü biliş-duygu ve zihin-beden ikiliği problemine çözüm olarak, duyguların ve bilişin iç içe gelişen, birbirinden ayrılmaz ve bedenlenmiş süreçler olduğunu iddia eden bedenlenmiş-enaktif duygu kuramını önermektedir.

Anahtar Kelimeler: duygu-biliş ikiliği, zihin-beden ikiliği, enaktivism, bedenlenme, bilişselcilik, otopoiesis.

Abstract

Embodied-Enactive Emotion Approach As A Possible Way Out From Philosophies of Emotion Based On Mind-Body Distinction

In this work, philosophical results of the distinction between cognition and bodily affections in understanding emotion is examined. From this point, it is claimed that cognition-emotion distinction is based on the presupposition of the distinction between mind and body and that the philosophies of emotion leaning on these distinctions cannot explain all the components of emotional properly. On the one hand, the judgement and cognitive appraisal theories of emotion, which are based on cognitivism, lack of explaining the existence of subjective feelings and their role in emotional processes while they claim that emotions are based on only cognitive activity inside the brain and bodily sensations are only artifacts of emotional processes. On the other hand, although the emotion theories that privilege bodily feelings can give the account of bodily sensations in the constitution of emotions, they lack of the intentionality of emotions and how they are meaningful. As a solution to the problems of cognition-emotion and mind-body dichotomy, which these approaches fall into, this work suggests embodied-enactive theory of emotion claiming that emotion and cognition are intertwined and embodied processes and they cannot be detached from each other.

Keywords: emotion-cognition dichotomy, mind-body dichotomy, enactivism, embodiment, cognitivism, autopoiesis.

Kaynakça

- Arnold, M. *Emotion and Personality*, New York: Columbia University Press, (1960).
- Broad, C. D. "Emotion and sentiment". *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 13(2), (1954), ss.203-214.
- Colombetti, G. "Enaction, Sense Making and Emotion". *Enaction: Toward a New Paradigm for Cognitive Science* içinde. Ed. John Robert

Zihin-Beden Ayrımına Dayanan Duygu Felsefelerinden
Olası Bir Çıkış Yolu Olarak Bedenlenmiş-Enaktif Duygu Anlayışı

Stewart, Olivier Gapenne & Ezequiel A. Di Paolo. The MIT Press: Cambridge, (2010), ss.145-164.

- _____ *The Feeling Body: Affective Science Meets the Enactive Mind*, Cambridge, MA: MIT Press. (2014).
- Colombetti, G. ve E. Thompson, The feeling body: Towards an enactive approach to emotion. W. F. Overton, U. Müller ve J. Newman (Eds.), *Body in mind, mind in body: Developmental perspectives on embodiment and consciousness* içinde. New York, NY: Lawrence Erlbaum, (2008), ss. 45–68.
- Damasio, A.R. D. Tranel, H. Damasio, “Somatic markers and the guidance of behaviour: theory and preliminary testing”, Levin, H.S., Eisenberg, H.M., Benton, A.L. (Eds.), *Frontal Lobe Function and Dysfunction* içinde, Oxford University Press, New York, (1991), ss. 217–229.
- Damasio, A.R. B. J. Everitt ve D. Bishop, “The Somatic Marker Hypothesis and the Possible Functions of the Prefrontal Cortex.” *Philosophical Transactions: Biological Sciences*, Vol. 351, No. 1346, Executive and Cognitive Functions of the Prefrontal Cortex. (1996), ss. 1413-20.
- Damasio, A.R. *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*. New York: Harcourt Brace, (1999).
- _____ *Descartes' error: emotion, reason, and the human brain*. New York: Grosset/Putnam, (1994).
- Damasio A.R. ve H. Damasio. “Minding The Body.” *Daedalus* Vol. 135, No. 3, On Body in Mind, (2006), ss. 15-22.
- Dunn, B.D. Tim Dalgleish ve Andrew D. Lawrence “The somatic marker hypothesis: A critical evaluation.” *Neuroscience and Biobehavioral Reviews* 30. pp. 239–271.
- Freeman, W. J. Emotion is essential to all intentional behaviors. *Emotion, development, and self-organization* içinde, ed. M. D. Lewis & I. Granic. Cambridge University Press. [GC]. (2000)
- Frijda, N. H. The emotions. Cambridge: Cambridge University Press, (1986).
- de Sousa, R. *The Rationality of Emotion*, Cambridge, MA: MIT Press. (1987).
- Goldie, P. *The Emotions: A Philosophical Exploration*, Oxford: Oxford University Press. (2000).
- Hill, C. *Consciousness*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. (2009).

- James, W. What is emotion?, *Mind*, 9, (1884). Ss.188-205.
- Lazarus, R. “Cognition and Motivation in Emotion,” *American Psychologist*, 46. (1991). ss.362–67.
- Lazarus, R S., Averill, J. R, Opton, E. M. Jr. “Toward a cognitive theory of emotions”. *Feelings and Emotions* içinde, ed. M. Arnold, pp. 207-32. New York: Academic. (1970).
- LeDoux JE. ve Hirst W. *Mind ve Brain: Dialogues in Cognitive Neuroscience*, New York: Cambridge University Press. (1986).
- Lewis, M. D. Bridging emotion theory and neurobiology through dynamical systems modeling. *Behavioral and Brain Sciences* 28:169–245. (2005).
- Lyons, W. E. *Emotion*. New York: Cambridge University Press. (1980).
- MacLean, P. Psychosomatic disease and the visceral brain; recent developments bearing on the Papez theory of emotion. *Psychosomatic Medicine* 11 (6). (1949). ss. 338–53.
- Maiese, M. “Body and Emotion”. *The Routledge Handbook of Embodied Cognition*, Ed. Lawrence Shapiro. Routledge Press: New York. (2014). ss. 231-39.
- Maturana, H. R. & Varela, F. J. *The tree of knowledge: The biological roots of human understanding*. Boston: Shambhala Publications. (1987).
- Maturana, H. R. & Varela, F. J. *De Maquinas y Seres Vivos. Una caracterizacion de la organizacion biologica*, Santiago (Chile): Editorial Universitaria. (1972).
- Merleau-Ponty, M. *Phenomenology of Perception*. Trans. C. Smith. London: Routledge. [1945] 1962.
- Moors, A. Phoebe C. Ellsworth, Klaus R. Scherer ve Nico H. Frijda. “Appraisal Theories of Emotion: State of the Art and Future Development”. *Emotion Review*, Vol.5 No.2. (2013). ss.119-124.
- Noë, A. *Action in perception*. Cambridge MA: MIT Press. (2004).
- Nussbaum, M. C. *Upheavals of thought: The intelligence of the emotions*. Cambridge, MA: Cambridge University Press. (2001).
- _____”Emotions as judgements of value and importance”. R. C. Solomon (Ed.), *Thinking about feeling: Contemporary philosophers on emotions* içinde. New York: Oxford University Press. (2004). ss. 183–199.
- Prinz, J. *Gut Reactions: A Perceptual Theory of Emotion*. New York: Oxford University Press. (2004a).

Zihin-Beden Ayrımına Dayanan Duygu Felsefelerinden
Olası Bir Çıkış Yolu Olarak Bedenlenmiş-Enaktif Duygu Anlayışı

- Prinz, J. “Embodied Emotions” in *Thinking About Feeling*. Ed. Robert Solomon. New York: Oxford University Press. (2004b). ss.44-56.
- Protevi, John, ed. “Enaction”. *A Dictionary of Continental Philosophy*. Yale University Press. (2006). ss. 169–170.
- Rajmohan, V. ve Mohandas, E. “The Limbic System.” *Indian J Psychiatry*, 49(2). (2007). ss. 132–139.
- Ratcliffe, M. *Feelings of being: Phenomenology, psychiatry and the sense of reality*. Oxford, UK: Oxford University Press. (2008).
- Roseman, I. J. Cognitive determinants of emotions: A structural theory. P. Shaver (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology: Vol. 5. Emotions, relationships, and health* içinde. Beverly Hills, CA: Sage. (1984). ss. 11–36.
- Scherer, K. R. “Appraisal Theory”. T. Dalgleish & M. Power (Eds.), *Handbook of emotion and cognition* içinde. Wiley. (1999). ss. 637-63.
- Sedley, David. “Chrysippus on psychophysical causality”, in Brunschwig and Nussbaum (1993). ss.313-31.
- Solomon, Robert C. *The Passions. Emotions and the Meaning of Life*. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing. (1993).
- _____ “The logic of emotion”. *Noûs*, 11, (1977). ss 41–9.
- _____ *The passions*. New York, NY: Doubleday. (1976).
- Thompson, Evan. “Sensorimotor Subjectivity and the Enactive Approach to Experience,” *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 4. (2005). ss.407-27.
- Thompson, Evan. (2007). *Mind in Life: Biology, Phenomenology and The Sciences of Mind*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Varela, F. J. & Depraz, N. At the source of time: Valence and the constitutional dynamics of affect. *Arob@se. Journal de lettre et de sciences humain* 4(1-2). <http://www.arobase.to>. (2000).
- Varela, F. J., Thompson, E. T, ve Rosch, E. *The embodied mind: Cognitive science and human experience*. Cambridge, MA: MIT Press. (1991).
- Varela, Francisco J; Evan Thompson; Eleanor Rosch *The embodied mind: Cognitive science and human experience*. MIT Press. (1992). s. 9.
- Varela, F.J. *Principles of Biological Autonomy*. New York: Elsevier North Holland. (1979).
- Zajonc, R. On The Primacy of Emotion. *American Psychologist*, 39. (1984). ss.117-123.